Poštarina u gotovom plaćena.

VIJENAC

LIST ZA ZABAVU I POUKU

1923

GOD I. UREĐUJE Dr. F. NIKOLIĆ BROJ 26.

13144

VIJENAC

GOD. I. LIST ZA ZABAVU I POUKU BROJ 26.

SADRŽAJ:

LISTAK:

»Vijenac« izlazi jedamput nedjeljno. Cijena mu je mjesečno K 60. Pojedini broj stoji K 20. Uprava »Vijenca« nalazi se u zgradi učiteljske škole, Medulićeva ulica broj 33, prizemno desno, a uređuje od 8—13. Novac se šalje Poštanskom čekovnom uredu u Zagrebu za upravu »Vijenca« na broj 34.469. Rukopisi se šalju dru. Ferdi Nikoliću, Zagreb, Medulićeva ulica broj 30-I.

LAJER LEOPOLD: EVANĐELISTA

VIJENAC
LIST ZA ZABAVU I POUKU

GOD. I. U ZAGREBU, 26. LIPNJA 1923. BROJ 26.

ALFRED JENSEN, NAŠ ŠVEDSKI PRIJATELJ

Napisao Dr. F. BUČAR.

BIO je to pravi »Suecicus viator«. Kada je svršio srednju školu, započeo je putovati Rusijom, gdje je imao jednog rođaka i gdje je naučio ruski jezik te zaljubio veliku slavensku kulturu i nepoznatu mu doonda slavensku književnost i slavenske narode. Bio je vrlo poletan idealista, a i sam pjesnik, te je doskora počeo prevoditi iz ruskoga na švedski. Zatim se počeo zanimati i za ostale slavenske narode i literature, te se doskora uputio u sve slavenske jezike. Posvetivši se žurnalistici putovao je kao korespondent najvećih švedskih novina po cijeloj Europi, no najviše po slavenskim krajevima. Na takovom jednom putovanju na jug zatekla ga je i dne 15. septembra g. 1921. smrt u Beču, kad je navršio tek 62 godine.

Jensen je ostavio iza sebe cijelu knjižnicu različitih slavenskih edicija, a svoje je dojmove s putovanja po slavenskim krajevima prikazao u bezbroj novinarskih feljtona i članaka u raznim časopisima i literarnim revijama. Jednako je volio sve Slavene te je nastojao, da autopsijom upozna karakter i književne prilike kod sviju slavenskih naroda. Nije bilo ni jednog književnog ili političkog slavenskog središta i ovećeg mjesta, gdje nije bilo Jensena, a u mnogim je mjestima živio i podulje vremena, da se što bolje upozna s književnosti i kulturom pojedinoga slavenskoga naroda. A kada je buknuo svjetski rat, eto Jensena i kao ratnog korespondenta, gdje pohađa i sve slavenske krajeve — i nada se preporodu slavenskih država i slavenskog naroda.

Od Rusa je preveo ponajbolja pjesnička djela te izdao posebnu rusku antologiju i rusku kulturnu historiju. Ukrajince je napose prikazao, te je izdao na svijet Mazepu i Ševčenka. Od Poljaka je izdao veliku antologiju u četiri velike knjige, te je kao tajnik Nobelove akademije isposlovao, da je Sienkiewiczu bila podijeljena Nobelova književna nagrada. Osobito se zanimao i za političke i kulturne odnose između Švedske i Poljske, koje su zemlje bile od XVI. do XVIII. stoljeća u političkom savezu. Kod Čeha je Jensen osobito zavolio Vrhlickoga i Čeha, te je preveo njihova ponajbolja djela. Također se mnogo zanimao za sudjelovanje Šveda u Češkoj za tridesetgodišnjeg rata, te je i o tome napisao nekoliko monografija.

Nas zanima naravno najviše rad Jensenov oko jugoslavenskih literatura. Počevši od godine 1881., kada je Jensen prvi puta krenuo na slavenski jug, da posjeti u Zagrebu izložbu, pa do svoje prerane smrti, posjetio je Jensen nekoliko puta Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu, Dalmaciju, Srbiju i Bugarsku. Upoznao je Ljubljanu, Zagreb, Beograd, Sarajevo, Split, Dubrovnik, Cetinje i Sofiju, te je u svakom tom mjestu boravio i odulje vremena, svuda upoznao lično sve uvaženije književnike i kulturne radnike. Već godine 1901. izađe prva Jensenova knjiga sa slavenskog juga Fron Serbien och Montenegro, u kojoj se nalaze prijevodi Lazarevića, Matavulja, Veselinovića i Ljubiše. Godine 1892. izlazi njegov majstorski prijevod Mažuranićeva epa Smrt Smail-age Čengića i to u Helsingsforsu u časopisu Finsk Tidskrift s obilnim komentarom. Cijelu godinu 1899. proboravio je Jensen u Dubrovniku, koji mu je nada sve omilio. O Dubrovniku je napisao nekoliko studija, no glavno mu je djelo na njemačkom jeziku »Gundulić und sein Osman«, koje je djelo izdano kao rukopis u samo sto primjeraka u Götteborgu godine 1910., a za koju radnju je dobio naslov počasnog doktora na sveučilištu u Upsali. Jensen je zastupao u svojoj

radnji teoriju Markovićevu protiv Pavića, a imade u njoj i mnogo originalnih ideja. Prije ni poslije nije se nitko od naših literarnih historika bavio toliko s Osmanom, a važno je i to, da je to djelo Jensen izdao na njemačkom jeziku, te ga tako učinio pristupačnim i široj evropskoj publici. O Hektorovićevu Ribanju napisao je raspravu, a prikazao je i Ogrizovićevo Objavljenje te preveo neka djela Ive Vojnovića i Gjalskoga. Godine 1913. izdao je Jensen napose naša dva klasična epa: Mažuranićev Smrt Smail-age Čengića i Njegošev Gorski Vijenac u jednoj krasno opremljenoj knjizi s obilnim komentarima i ovećim predgovorom, koji sadrži dosta originalnih ideja.

Jensen je napisao i nekoliko djela, u kojima je opisao cijelu Slaviju u kulturnom i literarnom pogledu, gdje su južni Slaveni uvijek opsežno i dostojno zastupani. Tako je napisao oveća djela: Slavenska kultura i literatura u XIX. stoljeću, Južnoslavenske kulturne skice s Balkana, Slavija, od Volge do Dunava i od Dunava do Adrije i Bospora. U djelu Habsburg pozabavio se specijalno slavenskim narodima u bivšoj monarkiji. Za Hrvate veli Jensen: »Ako koji od mojih zemljaka (za koje on to i piše), zabludi kao i ja u taj kraj, naći će posvuda gostoljubive i simpatične ljude. Naročito će opaziti, da su Hrvati XIX. stoljeća skroz različiti od »Krabata«, koji su među Švedima za trideset godišnjeg rata ostavili vrlo neugodnu uspomenu. Upoznat će, da su Hrvati narod, koji stupa na čelu jugoslavenske kulture u svim oblastima, i da časno i dostojno ispunjava svoje mjesto među kulturnim narodima.« Jensen je od godine 1891. po nekoliko puta boravio u Zagrebu, te je upoznao lično i sve naše važnije literarne i kulturne radnike, a kada se posljednji put spremao među nas, zateče ga prerana smrt upravo na putu.

Od Slovenaca je Jensen poglavito zavolio Aškerca, te je preveo njegove Balade, koje je posvetio odličnom švedskom pjesniku grofu Znojlskome, potomku jedne slovenačke protestantske obitelji iz doba reformacije.

Bugarsku je Jensen također od godine 1891. prošao po nekoliko puta na sve strane, te je osim raznih omanjih monografija izdao oveće djelo »Bulgarerna« u naročitoj biblioteci Nationernas Bibliothek, u kojoj knjižnici je izdao i posebno djelo o Poljacima i Ukrajincima. Kod Bugara se Jenson najviše pozabavio Botjevom, Slavejkovom i Vazovom, a prikazao je i razvoj bugarske literature i kulture do najnovijih vremena.

Među Srbima imao je Jensen počevši od Skerlića i Popovića odličnih prijatelja, te je prikazao u svojim monografijama i antologijama sve najvažnije o srpskoj kulturi i modernoj te narodnoj literaturi.

U Beogradu bio je jednako mio i čest gost kao i u Zagrebu.

Jensen nam je također prikazao, koliko je do njega bilo pisano o slavistici u skandinavskoj, a napose u švedskoj literaturi. Tako je u Jagićevu Arkivu godine 1911. i 1912. prikazao razvoj slavistike u švedskoj literaturi. Razmjerno je prije Jensena bilo vrlo malo pisano o slavenskim literaturama na skandinavskim jezicima, a što je bilo poznato, to je bilo pisano poglavito u ruskoj i poljskoj literaturi. O čehoslovačkoj i jugoslavenskoj literaturi nisu do Jensena imali Skandinavci skoro ni pojma. Godine 1891. postao je grof Lundel prvim sveučilišnim profesorom slavistike na sveučilištu u Upsali, a poslije toga su imenovani slaviste na sveučilištima u Lundu, Kristijaniji i Kjöbenhavenu. No Jensen je svojim popularnim radom na polju slavistike raširio veće zanimanje u Skandinaviji za slavistiku i slavenske narode negoli svi skandinavski slaviste sveučilišni profesori.

Još za rata je Jensen napisao interesantnu knjigu: Slaveni i svjetski rat, u kojoj je isticao u Zagrebu zanos za spojenje sa Srbijom te djelovanje jugoslavenskoga komiteta u inozemstvu koji je revno širio misao narodnog jedinstva sviju južnih Slavena. Ne uredi li se to pitanje u prilog južnih Slavena, rekao je Jensen, nastat će u Evropi drugo poljsko pitanje, koje se ne da riješiti inače ako ne političkim ujedinjenjem.

Godine 1913. napisao je u Obzoru povrativši se, s puta po Balkanu, među ostalim: Ja kao literarni slavenofil promatram cijelo Slavenstvo s nepristranim zanimanjem. Za mene postoji sporazum između Srbije i Bugarske kao najvažniji problem budućnosti Balkanskog poluostrova. Ta su dva naroda s istom patničkom povijesti i u svemu s istim interesima prama zajedničkom neprijatelju na sjeveru i jugu. Jugoslavensko je ime nažalost kroz drugi balkanski rat izgubilo na vrijednosti u javnom mnijenju Evrope. Time trpi i jugoslavenska znanost i jugoslavensko učestvovanje u općem evropskom kulturnom radu.

Poslije Jensenove smrti izašlo je još njegovo posljednje djelo, koje je bio upravo svršio, kada se posljednji put spremao na jug. Djelo je nazvao: Na razvalinama Romanova i Habsburga, a prikazao je u njemu nastalo stanje među Slavenima poslije rata i stvaranje novih slavenskih država na sjeveru i jugu, što je on osobito simpatički pozdra-

vio. Jensen je u toj knjizi prikazao teško stvaranje novih slavenskih država, te je tom prilikom istaknuo mnoge pogreške, koje su bile na putu ovom državnom stvaranju. Međutim se on kao optimist uvijek nada najboljemu, makar da će mu i mnogi njegovi slavenski prijatelji zamjeriti mnogi njegov prigovor. Ako se zbog nekih njegovih strogih mnijenja umanji broj njegovih slavenskih prijatelja, to ga ne će nipošto smetati, jer će mu preostali slavenski prijatelji biti tim miliji i iskreniji, a njegovi protivnici, koji su ga pače proglasili i germanofilom, time će upravo dokazati, da ih je Jensen pogodio na pravom mjestu. Kako je on svoje ponajljepše godine svog života posvetio slavenstvu, tako će i nadalje i uvijek ostati slavenofilom. To je Jensen u svim svojim djelima dokazao, a mi ćemo se zahvalno uvijek sjećati njegove mile uspomene i blagog njegova karaktera, kojim je nastupao po svojoj čednoj naravi, htijući iskreno da pomogne na svoj način svim Slavenima, za koje je živo osjećao simpatije, te bio osvjedočen, da je njihova budućnost u Evropi. Svakako je postigao veliki rezultat među svojim zemljacima, koji se sada sve više zanimaju za Slavene i njihovu kulturu i literaturu, a svi mlađi Skandinavci, koji sada dolaze među nas na jug, znadu za naše prilike, jer su ih već mogli kod kuće upoznati iz Jensenovih djela. Daljnja njihova zadaća bit će da nastave tamo, gdje je Jensen započeo.

Još je jedna velika šteta, da nam je nestalo Jensena. On je bio tajnikom velikog Nobelova zavoda, u kojem je bio referent za slavistiku. Njegova je bila zadaća, da predlaže i Slavene za književnu Nobelovu nagradu, te je imao na umu, da predloži nekoliko odličnih slavenskih književnika, no i u tome ga je smrt spriječila, pa će sada teško doći Slaveni na red pokraj ostalih velikih svjetskih književnih korifeja.

MAĆUHICE

(Dan i noć.)

DAN.

Tičeka glas kak i zvonček je čut,
Čisto pod oblok tvoj došel je put,
Hodi, on k meni te vodi!

Potok med travniki žuri se teć,
Tebi bi on mesto mene štel reć:
Teško je čekati, hodi!

Prešel je oblak, tak prejde i tuga,
Zlatni san dan je, em noć bu još duga.

Nebo je plavo i vesel je kraj,
Veseli bumo i mi sad takaj,
Sunce je toplo i jasno.

Tičeka glas kak i srebro zvoni,
Vse, kaj boli nas, pozabimo mi,
Rajše popevamo glasno:

Sladka je mladost i vesel je smeh,
Imati rad — ni greh!

Dragutin M. Domjanić.

NOĆ.

Zvezde se zažižeju,
Oči se gasiju,
Tiči su zamučali,
Rožice vre spiju.
Tiho! Da se spomeni
Moji ne zbudiju!

Puna tajnah šuma je,
Puni senjah doli,
Duša moja puna je
I prepuna boli.

V zvezdah čelo nebo je,
V cvetu vsa rezeda.
Stiha čelo draga mi
Ruka jedna bleda,
Stiha z noći drobni glas
Meni pripoveda:

Kak je lepo zaspati,
Sladko si počinut,
Kak je lepo zabiti,
Zmirit se, poginut . . .

Dragutin M. Domjanić.

NOVI GALIJOTI

(Prve stranice savremenog romana.)

Napisao ERNEST RADETIĆ.

A kada dođu dani odmazde i plaćanja starih dugova i donesu otkupljenje mučenici Istri, neka se narod sjeti Golgote, žrtava i patnja, što ih je podnio najsvjesniji dio hrvatske njegove braće.

NAD Venecijom sakupili se, gonjeni jugovinom, teški, crni oblaci i istresli iz sebe u obliku kiše svu onu vodu, koja se već nekoliko mjeseci kupila u njima. Uzmućeni žuti valovi blatne lagune bijesno udaraju o nasip, na kom se usred mora izdiže žutosiva zgradurina ludnice Santa Maddalena.

Kroz rešetku otvora u debelom zidu zuri u teško, olovno nebo kosmato i suho lice. Pod čelo duboko upale oči grozničavo se svjetlucaju upirući pogled daleko na istok u svijetli komadićak obzorja. Tamo je domaja njegova, tamo tužna mati njegova. Zapjenjeni se val svaki čas zaleti preko kamenoga nasipa, zalije pozelenjele već zidove i poprska s hiljadu sitnih kapljica navorano čelo crnom dlakom obraštena obraza.

»Majko, majko«, zapišti tužno nesretnik i povuče se s otvora u podzemnu ćeliju, po kojoj su, kao po grobnici, muklo odzvanjali njegovi koraci, i sjedne na tvrdi željezni ležaj. Nije urlao ni udarao nogama o tvrda vrata, niti je kidao zubima zamazane ponjave poput stotine svojih drugova iz susjednih ćelija. Škripao je samo zubima i bez riječi grčio pesnice. Njegova je duša zdrava i bistar je njegov razum. Nesapet je duh njegov i slobodan leti k domaćem ognjištu, k starici majci, nezaboravljenoj ljubavi svojoj, ali je tijelo okovano. Sapeto je ropskim lancima, kojima ga okovala stara krvnica naroda njegova. Okovi mu njeni ne zadiru u meso, prostraniji su, ali stoput teži. Okružuju ga četiri pocrnjela zida ludnice, a oko njih voda, nemirna voda, malarična i smradna laguna, po kojoj plivaju otpaci.

Od uboda silnih jata komaraca otečene usne i podočnjaci podrhtavaju, dok se od groznice ispijene oči upiljile u mračni kut, kao da nešto motre.

Snatri. Mašta. Šapuće.

Venecijo, čarobni grade divnih lagunskih panorama, vijugavih kanala i mostova, zaboravljenih crkava i veličanstvenih palača, kojih se fasade ogledaju u mrtvim vodama i čije temelje drže mrki balvani hrvatskih šuma, koliko si života, koliko žuljeva i dragocjene krvi stajao narod moj!

Grade neopisivih umjetnina, zelenih balkona i flotilja šarenih gondola, za kojim čeznu životi, u koji hrli na hiljade sretnika, da te vide bar jedamput u životu i naužiju ti se ljepote, koliko li si krvavih suza vidio, groznih jecaja naroda moga čuo. Mrki tvoji temelji šute. Ah, kad bi mogli hiljadama sretnika nad sobom da pričaju! Da pričaju o nepresušivim potocima suza vjerenica, o bolovima hiljada razdrtih srdaca ucviljenih majka, o čoporima »schiava« na obali robova i kandžijama išaranim leđima njihovim.

O balvani, stari hrvatski balvani! Vi još uvijek ne trunete, vi još uvijek ne stresate sa svojih glava krvlju poškropljeno kamenje. Ne! Vi ne trunete, jer čedo hrvatskoga krša, hrvatske Istre i Dalmacije ne trune, ne gine. Ono živi stoljećima, tisućljećima . . . .«

Njegova se pest grči. Suhe mu usne gore, a oči grozničavo krijese. Mašta. Snatri. Pred očima mu se redaju slike.

U duhu gleda divnu šumu motovunsku, pa Vidornu, po kojoj se toliko puta još kao dijete naganjao i penjao tražeći ptičja gnijezda, pa tamno zeleni limski zaliv, obrubljen bujnim zelenilom, džungle en miniature, neprohodne Kuntije. Djedovi mu u slikovitim uskim berevnekama i surim kamižolama izašli, da krče. I pada stoljetni hrast, da malo zatim zaplovi plavim Jadranom u obliku galije, crni se duga brazda za plugom, zeleni rodno polje, njiše grana i treperi list maslinove šumice . .

Najednom se pomućuje obzorje. Stonoge se krvničke galije pojaviše na njem dižući i spuštajući na stotine vesala ko kad crne, zlokobne ptičurine zavitlaju stotinama pera razapetih krila, prikučuju se obali i izbacuju iz svojih utroba čete, koje poput jata divljih skakavaca prekriljuju iskrčene šume, izorana polja. Zameće se borba, očajna borba na život i smrt. Nevješte žuljave ruke otaca njegovih malakšu. Pod oštrim posjeklicama divljih Arbanasa ginu životi, cvile majke, kukaju vjerenice, jauknula nejačad . . .

Crnom utrobom zloguke ptičurine odzvanja jauk, kletva i jecaj nemoćnoga roblja, išibanih leđa, prikovanih tjelesa. Na stotine domaćih župana diže teškim sindžirima okovane ruke tražeći u neba pravde, ali uzalud. Nebo ostaje gluho, jer ono ne kroji pravde. Kroji je strašni savjet de-

setorice, klupe u utrobama galija, most uzdisaja i vlažna crna olovnjača, te škorpijoni i gmazovi u njoj...

I sve se nehotice grči šaka, nesvijesno škripe zubi, a pogled se pun srdžbe diže iz mračnoga kuta i okreće na šiljke Redentora, duždevu palaču i obalu robova.

A onda mašta dalje...

Krvnička se Nave ponovno otisnula u more i zarezala oštrim svojim kljunom po mirnoj hrptenjači bistroga Jadrana. Gordi je lav svetog Marka, koji već vijekove zuri u daleku pučinu, sanjajući nemoćan o svojoj nekadanjoj slavi, ponovno raširio krila i krenuo za plijenom na istočne obale, gdje

VALENTIN METZINGER: MADONA

je veseli i razigrani narod slavio slavlje i palio krijesove Slobodi, za kojom je kroz stoljeća čeznuo i uzdisao. Pokidao je lance i počeo da slobodno diše, ni ne sluteći, da ga sa dalekog stupa motri stari krvopija, krilati lav, vrebajući na zgodan čas. Zlokobna je ptičurina ponovno skliznula niz njegovo more, ščepala ga u času kidanja lanaca za grkljan i zarinula mu u srce kljun i oštre pandže u živo meso, pa ga kljuje, kljuje i ispija mu krv.

Čitave se vojske podmuklih vojnika baciše na zemlju njegovu, pitoma sela i ognjišta njegova, pogaziše krijesove i znakove, što ih je sa ponosne Učke davao braći na Velebitu, i ponovno ga okovaše. A on je zaskočen i nemoćan pred tolikom silom klonuo i mirno se prepustio sudbini.

Zarđale brave podvodnih piombaria ponovo zaškripiše, željezna se vrata njihova otvoriše, da progutaju novo roblje i dadu hrane pozaspalim

gadovima, koji već oslabiše, ne okusivši stoljećima ropskoga mesa, ne napivši se hrvatske krvi. Stari se balvani pod palačama uznemiriše, raspoznavajući u muklim jecajima i bolnom pjevuljenju glasove iz svojih kolijevki, svoje motovunske, svoje Vidorne, svoje Kuntije...

Vrućina raste, vizije prelaze u grozničavo bulaznjenje, buncanje. Eto majke! Sijeda se njena kosa prosula niz ramena, meke ga ruke njene obujmile, glava mu klonula na njene uvele, ali tople grudi, čuje kucanje srca njezina, ćuti milovanje drhtave ruke njezine. Navorano se njegovo čelo vedri pod vrućim poljupcem majčinih usta. Otečene mu se usne šire i on se blaženo smješka, širi ruke, da ogrli staračka, teretom briga pogurena leđa majčina, ali vizije nestaje, draga majka izmiče, slatka se njena slika rasplinjuje i on grli — uzduh, smradni, vlažni zrak ludničke samice...

Mračni se kut rasvjetljuje. Nekoliko se desetaka bistrih djetinjih očica približuje, veselo se krijeseći, nasmijana njihova lica gore, a mlado se srce u grudima rastopilo od blaženstva i prekipjelo kroz zdrava, crvena ustašca, koja oduševljeno pjevaju: »Oj Hrvati, još ste živi...« Mili ga zvuci djetinjih glasova razblažuju i on se diže, miluje kovrčaste glavice, draga goruća lišca i pjeva s njima, pjeva što ga grlo nosi...

»Hej, Danice, Jovančiću, Marice, ljubimci moji«, kliče razdragano i skače s prikovanog željeznog ležaja u svijetli kut, koji najednoć potamnjuje. Nestaje dječjih glavica, zamuknula grla i mjesto pjesme odzvanjaju grobnicom, ludničkom ćelijom, teški njegovi koraci — — —

Trgne se i osvješćuje. Iz mračnih kutova zuri u njega praznina, niz vlažne se, pocrnjele zidove cijede debele kaplje, po koji komarac zazuji mu kraj uha. U krutoj se zbilji polagano snalazi. Niz suho, košćato lice počele se kotrljati suze.

»Gdje su ruke tvoje majke
sad da skupe suze sina?«

Daleko je majka, daleko domovina, daleko nezaboravna Istra moja...«

Kroz maleni otvor na debelim vratima zirka u samicu bolničar, garavi Napolitanac, i nezgrapno bilježi u knjigu prijavaka:

»13. settembre 1919. Cella nro. XXIII. Am. Mario Pastorcevici. Isprva miran, tih, ali škripi zubima i grči šake. Onda se smješka, da se malo zatim zaleti naprama kutu šireći ruke, po svoj prilici da nekoga zadavi. Zatim pjeva nešto barbarski, da odzvanja samica, pa nešto deklamira, dok se konačno ne rasplače, smiruje i lijega«.

Vani još uvijek pljusak, žuti valovi lagune valjaju zalijetavajući se preko nasipa i izbacujući gnjile dinje, kore limuna, lišće povrća ili staru kakovu cipelu. Gondole miruju, tek se od časa do časa čuje dugi, daleki zvižduk traghetta, što ide od Zattera do San Giorgia i Giudecche...

RATNI DOJMOVI

Napisao VIKTOR KRALJ

APOVIJED je glasila, da korska rezerva, dakle naš bataljun, imade još isto popodne napredovati prema željezničkoj stanici Kaluš i zauzet je. Kad se jedan od bataljunskih časnika usudio upozoriti, da bi za takvo poduzeće bila potrebna čitava pukovnija sa strojnim puškama, i da je smjer, kojim se misli napredovati, nespretan, budući da će u tom slučaju naša rojna pruga stajati okomito na rusku, odgovorilo je više zapovjedništvo: »Mi nijesmo zato ovdje, da dugo promišljavamo, već da radimo, jer nas domovina zove, a tko brzo odlučuje, brzo polučuje. Zapovijed se imade smjesta provesti!«

Rado se tvrdi, da je čovjek za svaki svoj čin potpuno odgovoran, ako ga je počinio svjesno u normalnom stanju, to jest ako ga nije počinio u poremećenju uma, u potpunom pijanstvu ili nehotice. No imade i takvih slučajeva, za koje čovjek ne može biti odgovoran, pa zbili se oni u potpuno normalnom stanju počiniteljevu. To su momenti, koji stoje pod jakim utjecajem srdžbe. Čovjek imade osim ona dva osjećaja, koje i kod životinja nalazimo, ljubav i srdžbu, još i prezir, koji je za njega osobito karakterističan, a koji je najneopasniji. I ljubav je opasnija od ovoga, jer se lako može pretvoriti u srdžbu. Dakle najopasniji je osjećaj srdžba. Ona je opasna ne samo za okolicu već i za onoga, koji se nalazi u njezinoj vlasti. I jer moć srdžbe ne stoji samo do osjetljivosti onoga, koga srdžba obuzima — osjećaj pravde i nepravde odnosno istine i neistine —, već i do snage utjecaja, pod kojim srdžba nastaje, treba čin izveden pod utjecajem srdžbe prosuđivati prema snazi utjecaja. Taj utjecaj pak može biti tako jak, da doista nije opravdano, ako osudimo čovjeka, koji je stojeći pod njim činio nedjelo.

Tko bi dakle bio mogao pozvato na odgovor-

nost onoga od nas, koji bi bio smjesta ubio čovjeka bolesnih ambicija — čovjeka, koji bijaše protiv svakog prosuđivanja, koji se gradio poduzetnim i hrabrim, koji je domovinu dizao nada sve, a koji je sve to činio samo zato, da se dočepa priznanja i odlikovanja i jer se nije radilo o njegovu životu . . .?! Koliko li je u isti čas sjedjelo ovakvih bolesnih ambicija u gospodskim odajama s mekanim ćilimima na vezenim dušecima, po kavanama, gostionama s novinama u ruci čitajući posljednje vijesti: Na ruskoj fronti ništa nova — — — ? !

— Zapovijed se imade smjesta provesti! —

Prije svega moradosmo prijeći preko rijeke Lomnice, i to spomenutim već drvenim mostom, koji stajaše pod ruskom topničkom vatrom. Po dva po tri prelažasmo trkom. Na drugoj strani blizu obale u vrbiku nalazila se kućica. Momak, koji se bio popeo na krov da vidi, gdje se nalaze Rusi, morao je smjesta sići, budući da su taneta iz ruskih pušaka upravo u krov gađala. Sakriveni vrbikom i kukuruzom mogli smo se mirno svrstati. Čitavi bataljun brojio je oko trista momaka, tako te je upravo smiješno bilo i pomisliti, da ćemo s tom malom četom bez strojnih pušaka, kojih je već dopodne bilo nekamo nestalo, moći zauzeti željezničku stanicu, koja bijaše sama po sebi dobro zaposjednuta, a lijevo i desno od nje bijahu jaka odjeljenja razvijena u rojnu prugu. Prije nego stadosmo napredovati, zatraži naš zapovjednik dvije strojne puške od pukovnije, koja ležaše desno od nas na drugoj obali Lomnice. Međutim strojnih pušaka nijesmo mogli od naših susjeda dobiti, budući da su kod njih Rusi spremali navalu, pa su ih sami nužno trebali. Vrijeme bijaše poodmaklo, što je osobito uznemirivalo gospodu, koja se nalažahu oko dva kilometra iza nas, jer su ponovno poslali glasnika, da smjesta započnemo napredovati. Opsovavši glasnika i onoga, koji ga je poslao, naredi naš zapovjednik da pođemo. I mi pođosmo.

Željeznička stanica bijaše od nas oko dvije tisuće koraka udaljena, o ruskoj poziciji znali smo tek toliko, da se nalazi desno od nas i da nam prijeti opasnost od vatre s desnoga krila. Nada, da će nas vlastito topništvo poduprijeti, jačala nas je i bodrila u našem neizvjesnom i teškom stanju. Napredovasmo oko trista koraka i legosmo. S desnoga krila našega javljahu, da oveći odio Rusa nastoji obići naše krilo i pasti nam u leđa. A to je značilo, da im treba poslati u susret barem jedan vod momaka, da osujete njihovu namjeru. Ali odakle vod? Čitavi bataljun bijaše razvijen osim male pričuve, koja bijaše određena za skrajnu nuždu. Jedan vod na desnom krilu dobije zapovijed, da otvori vatru u smjeru odjela, koji nas nastojaše obići. Na dani znak »napred!« pođosmo dalje. Od ruske strane se još uvijek ništa ne javljaše, niti top niti puška. Opet legosmo. Uto sa visine Zavoj, koja se nalazila desno iza nas, zatutnji top. Udaljenost mogaše biti kojih pet kilometara. Tane, koje je vrlo visoko iznad naših glava moralo letjeti, budući da se jedva čulo zviždanje, prasne upravo pred željezničkom stanicom, dakle prilično daleko pred nama.

— Eto naše artilerije! — oglasi se mali satnijski ordonans, koji je odvajkada slovio kao jedan od najrazboritijih. I svakome bijaše doista jasno, da je naša, budući da su taneta dolazila odostraga.

— Hvala Bogu! — oglasi se opet netko. — Sad nema straha, — nadodavši. Još ne bijaše izgovorio posljednjih riječi, kadno opet prozviždi topovsko tane, ali mnogo jače od prvoga. A to je značilo, da je mnogo niže proletjelo. I doista ovaj put se oblačić bio znatno približio. Još časak i opet proleti jedno, ali sada već sasvim nisko i prasne upravo pred nama.

— Što je to? To su ruski, — oglasi se opet mali satnijski ordonans.

— Ne može biti, — usprotivi se netko.

— To su naši, samo su prekratko uzeli, — potvrdi treći.

Uto zazviždi čitava salva šrapnela, koji se bezredno rasprskahu u vazduhu, jedni bliže drugi dalje, ali očito svi namijenjeni nama.

— Ruski, ruski! — oglasi se mali ordonans.

— Naprijed! — čulo se s lijeva i desna.

— Naprijed! — ponavljaše svaki; ali glas se više čuti nije mogao. Nasta zaglušno praskanje šrapnela i granata na sve strane,

— Naprijed! — ponavljaše svaki u sebi držeći grčevito pušku u ruci.

Strjelovitom brzinom rovahu granate rupe izbacujući čitave cente crne galicijske zemlje, kao da spremahu grobove mrtvima i ranjenima. Jedna granata udari o tvrdu cestu, koja je ravno vodila k željezničkoj stanici, odbije se uz bjesomučan krik poput kakve nemani ostavivši iza sebe duboku brazdu i zamre. Salve slijeđahu jedna iza druge velikom brzinom prateći nas na svakom koraku, kod svake kretnje, kod svake pomisli. I dok pod nogama drhtaše tlo, u grudima zamirahu srca. Ovakve topovske vatre ne doživjesmo ni u jednom predašnjem boju. Nigdje se nije desilo, da bi nam protivnik pucao upravo u leđa, jer nigdje nijesmo imali tako loš smjer napredovanja kao ovdje, hvala bolesnoj ambiciji onih nedostojnih, koji su svojim dalekozorima promatrali ovu inače sasvim zabavnu igru.

Uto se oglasi s desne strane ruska strojna puška. Zasikta bezbroj sitnih taneta. Bez zapovijedi i bez znaka svi se bacimo instinktivno na zemlju. Taneta zujahu tako nisko iza naših glava, da bi ih rukom bio mogao dohvatiti. I sa željezničke stanice oglasiše se puške. Naše se topništvo nije čitavo to vrijeme upravo ni jednim hicem javilo. Položaj bijaše neodrživ; ili izginuti do zadnjega čovjeka ili se predati. O jurišu ne bijaše ni govora, premda smo se bili približili mjestimice na pedeset koraka, budući da nas je bilo premalo. Osim toga bijaše ruski jarak desno od ceste učvršćen žicama, pa je trebalo najprije te zapreke odstraniti, da se uzmogne jurišati. No zato smo bili brojem daleko preslabi. Isto se tako ne mogosmo povući, jer bismo uzmičući otvorenim poljem bili još gore prošli.

Topovska taneta još uvijek razarahu i uništavahu. Osobito stradavaše ona momčad, koja iđaše lijevo i desno od ceste, budući da je rusko topništvo bilo u nju upucano. Rojna pruga postajaše sve rjeđom.

Santa Maria! — vrisnu netko u blizini očajnim krikom. Čitav oblak iskinute zemlje poleti u vis poprskavši nas... Napola viseći ležaše s donjim dijelom tijela u rupi čovjek bez nogu. U visini bedara otkinula ih granata. Tamno-crveni komadi raskinuta mesa, između kojih se poput snijega bijelila slomljena kost, provirivahu kroz razderane hlače. Lice čovjeka bijaše kao krpa blijedo, oči i usta zatvoreni. Talijan Pedri, koji bijaše dodijeljen našoj satniji, nije bio više među živima. S dopustom u džepu, da može posjetiti ženu i djecu u Trentinu, gdje je jednako bjesnio boj, legao je u grob, da nigda više ne vidi svojih... Granate još uvijek padahu.

Tko da opiše osjećaje u takvom času, kad ti je glava apsolutno prazna bez svake misli, kad ti se srce guši od silne navale krvi, a pluća jedva stignu, da tu i tamo malo uhvate zraka?! Nazvali mi te osjećaje kako mu drago — klonulost, slabost živaca, strah ili kukavština — sve jedno je, ali oni su tu i svatko ih ima, pa i najhrabriji. Da, i najhrabriji — jer ovo nije više borba protiv čovjeka, borba na šake, u kojoj jači i odvažniji pobjeđuje, već je to borba protiv jedne od najstrašnijih naprava, što ih je igda mogao um čovječji izmisliti, protiv — bombe. Tu prestaje svaka hrabrost, jer tu prestaje i svaka borba. Od najsilnijih elemenata, kao što su vatra i voda, možeš se obraniti, ali od modernog oružja ne, kad mu jednom dođeš na dohvat.

Izlaza tu nije bilo. To je svaki od nas znao. U to se stao od desne strane približavati jak odio ruske pješadije, koji je napredujući neprestano pucao nama u bok. U toj silnoj graji čuli su se poklici — Predajte se! — I doista skrajni momci na desnom krilu, koji stajahu najbliže do ruske rojne pruge, položiše prvi oružje. Sve, što se nalazilo desno od ceste, dakle velik dio naše satnije, bi zarobljeno. Sedamdeset i šest ljudi, od toga tri časnika.

Ovako se svršio naš posljednji boj pod austrijskim vodstvom oko pet sati popodne jedanaesti srpnja 1917. I nije se najlošije svršio. Mogli smo znatno gore proći, da su se Rusi htjeli poslužiti svojim ratnim pravom. Trebali su tek četvrt sata produljiti paljbu i nitko živ ne bi bio izišao iz mjesta, koje stajaše u potpunoj vlasti njihova oružja. Ali oni to nijesu htjeli videći naše beznadno stanje. Nijesu htjeli uništavati živote ljudi, koji im nikako više nijesu mogli biti opasni. Ovako se rijetko postupa u ratu, jer čovjek je kao i zvijer, kad osjeti svoju premoć. No ima i tamo čovječnosti, koja osobito onda dolazi do izražaja, kada umjetno raspaljena mržnja postigne svoj vrhunac, kad ljudi uvide, da nema većeg zvjerstva već ubijati nevina čovjeka, koji vrši tek zapovijed drugih, i kad uvide, da je sve to velika zabluda — veliko ludilo.

V.

U ZAROBLJENIŠTVU.

Divna li osjećaja biti živ! Samo brže, što brže odanle, gdje si zauvijek mogao ostati ležati i — ne biti više živ. Izišao ti potpuno zdrav iz boja ili ranjen, pa i iznakažen — jednako ti je draga pomisao, da si živ. — »Ah dajte nam živjeti! Nosite nas, braćo, onamo, gdje imade dobrih i vještih ljudi, koji će nam pomoći, sašiti ranu, izvesti operaciju, naravnati kosti, uopće nešto učiniti, što je dobro. Brže, brže, dok nije prekasno! Boli su velike, vjerujte nam. Ali to ne smeta, mi ćemo šutjeti i trpjeti, mi ćemo vam se pokoravati kao robovi, mi ćemo gladovati i vama davati, mi ćemo vas obožavati, mi ćemo sve — samo nam pomozite! Brže, brže!« — Ovako vapi nezahvalno čovječje srce, kad je u tjeskobi.

Odmah iza kako položismo oružje, dođe mlad ruski časnik i naloži našim ljudima, sada zarobljenicima, da pokupe nas teže ranjene, koji ne mogasmo hodati, i da nas odnesu, kamo će ih voditi ruska patrula. No prije nego nas otpremiše, skinuše s nas sve, što imađaše bilo kakvu vrijednost. Osobito ure, dalekozore, knjižice, zemljopisne karte, pa i lisnice s novcima. Jednome od ranjenih htjedoše i nove cipele s nogu skinuti, no opazivši slomljenu mu nogu, pustiše ga u miru. A

kad bi ih koji zamolio, da mu ovo ili ono ostave, odgovorili bi mu: »Čemu ti treba, golube? Sve ćeš dobiti u bolnici«. — Poput djece radovahu se najmanjoj sitnici, kao što je olovka, kutijica za duhan, bilježnica itd. Napokon nas oplijeniše do zadnje stvarce tješeći nas i milujući: »Ništa, ništa, dragi moj... Ti ne trebaš više ratovati... Rana je eto laka... Čim ozdraviš, poslat će te kući... A mi, mi moramo ostati ovdje. Nama sve to treba«.

Budući da nije bilo nikakovih nosila pri ruci, svezaše naši momci sve dvije po dvije puške komadima od raskinutih odijela, pričvrstiše za njih nepromočna platna, što ga svaki momak sa sobom ima i — nosila bijahu gotova. Pođosmo.

MAT. LANGUS: UZAŠAŠĆE NA NEBO

Došavši iza ruske rojne pruge prvo, što nam upade u oči, bijahu upravo nepregledni odjeli ruskih pričuva i jedan veliki odio kozaka. Uzduž željezničke pruge, do koje bijasmo međutim stigli, ležahu mnogi mrtvaci, većinom ruski. Tkogod bi nas sreo, zavirio bi u nosila i zapitao, koje smo narodnosti. Rus ne baš posve trijezan s bocom u jednoj a s hljebom u drugoj ruci zapita jednoga od ranjenika:

— Što si ti?... Nijemac?... Madžar?...

— Ne... ja sam Hrvat — odgovori ovaj.

— Mi smo Slavjani, — razjasni drugi.

— Slavjáne, Slavjáne! — usklikne Rus. — Pijte, djeco! — I dade redom svakome gucnuti iz boce ljute rakije i po komadić hljeba. — Svi mi Slaveni braća smo, — nastavi žvačući hljeb. — A ima li u vas, braćo, kakva dobra ura? — odjednom zapita i stade nas pretraživati. Uvjerivši se, da nitko od nas nema ure, nasmiješi se i reče: Da, bijednici, ništa nemaju! I udalji se.

Već se stao sumrak hvatati, kad se naša povorka zaustavila pred ulazom u seosko dvorište, nad kojim lepršaše zastavica crvenog križa. Dvorište bijaše puno puncato ranjenika, tako te jedva strpaše među njih nas petnaest ili šestnaest novih. Stariji posve obrijani sanitetski potčasnik pristupi s još jednim momkom, koji držaše oveću kutiju u ruci, i stane nas prevezivati. Svršivši taj posao, koji mu iđaše prilično brzo od ruke, ali koji je zato bio i prilično površno obavljen, zabilježi naša imena, pukovniju i domovinu, i stavi svakome u džep komadić papira, na kojem stajaše ime ranjenika i broj. Dadoše nam čaja, pravog ruskog čaja bez šećera i oveći komad crna, loše pečena hljeba. Pokriše nas slamom i odoše.

Međutim bijaše nastala i noć — hladna, vlažna, neprijatna noć. Iz oblaka, koji su se poput guste magle gotovo na dohvat spustili bili, stade sipiti sitna kiša. Daleko negdje tutnjilo je kao grmljavina. O spavanju ne bijaše ni govora, što od bolova što od jaukanja i zapomaganja, koje ispunjavaše čitavo dvorište. Blizu ulaza ležaše čovjek sputanih ruku i nogu, koji je teško disao i stenjao. Govorahu, da je lud. U kasno doba noći prolažahu kraj našeg dvorišta veliki odjeli pješaka, konjanika i topnika. Svi iđahu u smjeru onom, odakle smo bili došli. Rusi sigurno spremahu zorom veliku navalu. Prema jutru prestade kiša.

— Samo kad je opet dan, — uzdahne jedan od ranjenika i stane dozivati sanitetskog momka, koji se međutim do u kasno jutro nije nikako pokazao. Istom oko osam sati dođoše oba saniteta, onaj posve obrijani potčasnik i momak noseći kutiju.

— Što bi ti? — upita obrijani potčasnik momka, koji je već od rane zore zapomagao.

— Noga! — zastenje čovjek, u koga bijahu obje noge slomljene.

Odgrnuvši slamu stane potčasnik ispravljati ranjeniku jednu nogu, koja se bila iskrivila očito radi slabog zavoja. Javljahu se i drugi moleći gotovo jecajući, da im se ovo ili ono popravi. Dobroćudni potčasnik, koji je bez riječi vršio svoju službu, obilažaše sad ovoga sad onoga.

Dva kozaka zaustave se na ulazu i promatrahu ranjenike i oko njih zaposlene sanitete. Jedan od njih, niska rasta, neobično velike glave sa šubarom na njoj, tamno-sive boje i debelih usana izdere se dubokim promuklim glasom na potčasnika, koji je upravo povezivao:

— No, ti si, kako vidim, vrlo marljiv čovjek... Njeguješ ih kao da su naši... Trebalo bi ih sve postrijeljati! — Reče i tresne karabinkom o zemlju .Ništa slavensko, ništa rusko ne bijaše na tom pustom, naprasitom čovjeku.

Pošto smo bili popili malo čaja — ali sada sa šećerom —, stadoše nas nositi iz dvorišta na cestu, gdje već čekaše čitava povorka kola. Mi, koji smo posljednji došli, dođosmo i posljednji na red. Osamnaesta kola bijahu naša. Trojicu teže ranjenih položiše na slamu straga, a ostali sjedoše sprijeda do kočijaša, staroga poljskoga židova. Kola bijahu premalena za tolike ranjenike, a konj, zapravo kljuse, koje imađaše s nama prevaliti zavojsko sedlo, bijaše odveć jadno, a da bi bilo moglo izvući toliki teret. U početku, dok je cesta išla ravno, vuklo je još nekako korakom, ali kad stigosmo do podnožja brda, stade i ni makac. Židov skoči s kola, priđe konju i poče ga za uhom, dok je uz to neprestano nešto mrmljao u svom židovskom narječju. Zatim prihvati uzde i stane vući, ali jadno kljuse, kolikogod se naprezalo, ni da bi s mjesta. Dva laglje ranjena momka siđu s kola, da olakšaju konju teret, ali ni to ne pomaže. Dok smo mi ovdje čekali, ostala povorka bijaše već na vrhu brda praćena od austrijskog topništva šrapnelima. No doskora nestane i posljednjih kola s vidika iza visine.

Dugo čekasmo ovdje. Naš kočijaš ležaše pod grmom i spavaše. Tko zna, što bismo bili dočekali, da slučajno ne naiđoše prazna kola od ruskoga trena, u koja bijahu upregnuta dva jaka konja. Zamolimo Rusa, koji tjeraše konje, da nam pomogne. Ovaj odmah stane i siđe. Premda se židov protivio, da upotrijebi njegove uzde, skine ih ruski vojnik, priveže rudo naših kola za svoja, sjedne natrag na svoje mjesto i potjera konje. Jake ove životinje zagreboše uz brdo i sa šalom izvukoše i svoja i naša kola i gospodara i nas i židova i njegovo kljuse, i to takvom brzinom, da austrijsko topništvo nije imalo vremena ni jednoga hica ispaliti.

Sunce se već stalo spuštati k zapadu, kad stigosmo u Zavoj. Lijevo i desno od ceste počivalo je nekoliko bataljuna vojnika, koji su upravo bili kod večere. Na mjestima, gdje još prije nekoliko dana stajahu austrijska skladišta sijena i živeža, sada bijahu pusta garišta. Napokon se kola zaustave pred jednim šljivikom, u kojem ležaše daleko više od stotinu ranjenika u više redova poredanih. Mi i opet bijasmo zadnji. Skinuše nas i položiše k ostalima u travu. Tu se sastasmo s poznatima od naše pukovnije, koji bijahu jednako stradali kao i mi. Zavoji kod većine ranjenika bijahu popustili, pa ih trebalo ponoviti, pogotovo tamo, gdje su daščice bile poispadale. No zato nije bilo

vremena te nije nipošto smetalo, da ti ranjenici s lošim zavojima još iste večeri pođu dalje na kolima put Majdana, gdje se nalazila pomična vojnička bolnica.

Odjednom se diže silan vjetar i nebo se za čas naoblači. Jedna od sanitetskih kola na dva točka s platnenim krovom prevale se u jarak. Na sreću ne bijaše još nitko u njima. Dva momka pođoše psujući, da ih dignu. Međutim se stao dijeliti čaj. što je značilo, da ćemo doskora na put. Oko osam sati stavila se povorka u gibanje...

Vožnja trajaše do zore. Ispočetka smo se vozili cestom i bilo je prilično snošljivo, no poslije skrenusmo u šumu, ili da prikratimo put ili da ne smetamo beskrajnom trenu, koji je išao protivnim smjerom. Bilo kako mu drago, svakako bijaše ovaj put kroz šumu upravo sudbonosan za svakoga onoga, kojemu je radi teških rana bio neophodno potreban miran i tih prijevoz. Međutim se bila spustila kiša — neprestana gusta kiša, koja je upravo čitavu noć pljuštila.

Budući da je šumsko tlo bilo neravno i od silne kiše razmekšano, jasno je, da su se kola prolazeći jarcima i udubinama tako zasjekla u mekanu zemlju, te se nijesu više dala izvući. U takovom slučaju otpregnuli bi konje od drugih kola, da njima izvuku u blatu ugrezla. Sve bi se to zbivalo uz veliku graju, psovanje, nemilo udaranje životinja i bezobzirno turanje kola sad naprijed sad natrag, sad lijevo sad desno. Momak, komu polomljene noge nijesu bile dosta čvrsto povezane, upravo rikaše od boli. Dakako da se radi takvog tegotnog puta samo putovanje znatno produljilo.

Nedaleko Majdana nalazila se kraj ceste pomična bolnica. Bijaše to dug šator od nepromočiva platna. U samom šatoru razlilo se bilo čitavo more od blata. Sestra — prva ruska sestra — s visoko podvezanom suknjom u nezgrapnim vojničkim čizmama gazeći do glaženja po toj kaljuži obilazaše ranjenike nudeći im čaja, mlijeka i bijela kruha. Tu bi ranjenicima pružena prva važnija liječnička pomoć; tu biše izvedene najnužnije operacije i stavljeni čvrsti zavoji. Čim bi koji ranjenik bio povezan, smjesta bi ga položili na kola, koja već spremna čekahu za daljnji prijevoz.

Poslije podne stigosmo u neko selo nedaleko Stanislavova. Najgori dio puta bijaše prevaljen. Odavle krenusmo automobilom u Stanislavov, gdje nas smjestiše u gimnazijskoj zgradi, dakako samo za kratko vrijeme. Liječnik u ruskom vojničkom odijelu iđaše od ranjenika do ranjenika čitajući na zavojima napisane datume i određivaše one, koje trebaše nanovo povezati.

Nakon noćne kiše bijaše nastala takva nesnosljiva sparina, da se u dvorani, u kojoj ležasmo, nije dalo disati, k tomu groznica, bolovi, jauk ranjenika...

Sanitetski vojnik, čovjek od kojih četrdeset godina sa sijedom bradom, rodom iz Sibirije, kako nam reče, klimajući sažalno glavom sagne se k nama, koji smo kraj vrata na podu ležali i progovori tugaljivim glasom: »Eto, čemu ta vojna?... Što će od toga biti?... Kad će to prestati?«

Zamolismo ga, da nam donese vode, što on odmah i učini. U dobroj namjeri, da nas rashladi, uzme puna usta vode i stane nam štrcati u obraze, koji bijahu užareni što od groznice što od vrućine.

Dva svećenika, katolički i pravoslavni, obilažahu bolesnike, da ih tješe i ispovijedaju. Trojica ili četvorica dadoše se ispovijedati.

Drugi dan spremaše se velik prijevoz željeznicom od Stanislavova do Černovica. Čitav dan otpremahu nas na željezničku stanicu, gdje smo ležeći na nosilima čekali na vlak. Nešto pred večer stadoše nas smještati u željeznička kola. Radi nestašice sanitetskih vlakova bijahu preudešena kola za marvu tako, da je po prilici u visini od jednoga metra bio pričvršćen pod, koji je dijelio kola na dva tavana, gornji i donji. U takva kola mogaše stati dvostruki broj ljudi. Ranjenici, koji ne mogahu ni sjedjeti ni stajati, bijahu smješteni odozdo, ostali odozgo. Od Stanislavova do Černovica bit će jedva sto kilometara, no mi trebasmo čitavu noć, čitav dan i još pola noći, dok stigosmo u Černovice. Vrijeme nam prikraćivahu ruski vojnici svojim pripovijetkama i šalama. Osim nekolicine ranjenih velika većina ih bijaše zdravih — znak, da je disciplina carskog režima bila znatno popustila. Kad bi ovoga ili onoga tkogod zapitao, što mu je, odgovorio bi, da ga je granata zasula, dakako o rani ne bijaše ni govora. Isto bi odgovarali i na upit liječnikov, koji se zadovoljavaše s takovim odgovorom ne istražujući dalje. Tako je na jednoj većoj stanici, gdje smo stajali nekoliko sati, došao liječnik, da pregleda stanje ranjenika i da izluči lako ranjene, koji mogahu ravno dalje u Rusiju, u Kijev, dok su teže ranjeni imali ostati u Černovicama.

— Što je vama? — zapita liječnik momka, rumena i zdrava po izgledu.

— Granata me zasula, — odgovori vojnik. — Prsa... — i upre prstom.

A Vama? — zapita drugoga jednako zdrava mladića.

— I mene granata, — odvrati ovaj.

— I u vas dakle... kontuzija, — potvrdi liječnik smrknuvši čelo.

— A Vi? — pogleda na trećega.

— Također kontuzija, gospodine doktore! — uzdahne treći.

— A Vi?... A Vi? — nastavi liječnik ispitivati ni ne pazeći, što mu tko odgovara.

— Kontuzija! — Kontuzija! — čulo se sa svih strana.

— Ah, užasno! — završi liječnik. — Vi svi ćete istim vlakom ravno do kijevskog punkta.

Punkt bijaše vrsta sabirne postaje, obično uz stanicu, gdje su se tako dugo skupljali bolesnici i ranjenici, dok se od njih mogao sastaviti čitav vlak. Onda bi ih poslali dalje. Nerijetko se događalo, da je ranjenik na ovakvome punktu ili umro ili ozdravio, tako da uopće nije došao do bolnice.

Mnogo se govorilo o preuređenju vojske, o ravnopravnosti vojnika i časnika, dok je općenito mnijenje bilo, da ne treba vojne. Potčasnik čitaše novine tumačeći ostalima, koji ga pozorno slušahu, stavak po stavak. Napokon se rastadosmo. Nas teže ranjene zadržaše u Černovicama, a one sa »kontuzijama« otpremiše na kijevski punkt.

U Černovicama ne ostadosmo dugo. S fronte naime dolažahu ozbiljne vijesti o uzmaku ruske vojske, radi čega je trebalo što prije isprazniti sve bolnice između Stanislavova i Černovica. I doista za dva dana dođoše nas otpremiti na punkt kod Sadagore, odakle imađasmo krenuti put Kijeva.

Punkt kod Sadagore bijaše, može se reći, pravo remek-djelo u smislu ratne higijene. Ogromna ovisoka zgrada u obliku istokračna krsta sa četiri velika ulaza, čvrsto sagrađena od dvostrukih dasaka i s jednako solidnim krovom stajaše na suhom šljunkovitom tlu. Četiri omašne peći, svaka od njih na po jednom kraju bijahu već tada pripravljene za zimu. Do pet stotina bolesnika moglo je u tu lijepu »dašćaru« još iz carskog vremena, koja očito bijaše tako besprikorno sagrađena većma radi cara i drugih visokih gostiju, koji svojedobno češće posjećivahu Černovice, već radi onih jadnika, koji su po drugim mjestima morali mjesece i mjesece proležati u vlažnim podrumima, tamnim hambarima i hladnim crkvama.

Dva dana čekasmo ovdje, dok se napunio »punkt« bolesnicima i ranjenicima, koji dolažahu s raznih strana. Treći dan nas spreme u željeznička kola, ali ne više u kola za marvu, već u prava pravcata sanitetska kola od ruskog crvenog križa. Čistoća i dobra hrana bijahu doista dobre strane toga sanitetskog vlaka. Među ostalim vojnicima bilo je i ruskih časnika, većinom teško ranjenih. Mnogo se politiziralo, a najviše grdilo. Uvađanje Kerjenskijevog demokratizma nije se sviđalo ruskom časniku. Ukidanje iskazivanja počasti iz carskog vremena kao »Vaše blagorođe!«, uvađanje bratstva između časnika i momka loše djelovaše po njihovu mnijenju na disciplinu, koja se do tada sastojaše tek u slijepoj pokornosti, a koja se tako reći preko noći trebala pretvoriti u disciplinu shvaćanja i razumijevanja. U glavnom se svi časnici slagahu u tom, da treba uvesti novu disciplinu, samo postepeno, jer da se ne može dopustiti, da momak zatraži od svoga pukovnika vatre, kako se to negdje dogodilo. A kad mu je pukovnik dao vatre, momak da je sio do njega i stao razgovarati. Kad ga je pukovnik na to upozorio, da to ne može biti, momak da je odgovorio: »Mi zzajedno patimo, druže, mi treba zajedno da i uživamo.«

Naš vlak puzaše u potpunom smislu riječi. Činilo ti se, kao da se nijesi ni za pedalj pomaknuo, uvijek ona ista neizmjerna jednovita ruska ravnica. Zapuštena seoca, koja se rijetko tu i tamo u velikim razmacima pojavljivahu, sa svojim niskim musavim kućicama, koje pokrivahu nezgrapni slamnati krovovi, bez dvorišta, odnosno bez ograde — iz kuće ravno u polje — sjećahu na primitivnu kulturu iz prastarih vremena, koja ne imađaše ništa zajedničko s onim modernim sanitetskim vlakom, u kojem smo se mi vozili. U neposrednoj gotovo neshvatljivoj blizini prastari i najnoviji vijek...

Kijevska vojnička bolnica nalazila se na jednom od najviših brežuljaka, između kojih se smjestio grad Kijev, i to u samoj »krjeposti« — tvrđavi. Ljeti bijahu bolesnici smješteni po barakama, koje su bile podignute na južnom obronku brda, odakle se mogao pregledati velik dio grada. Popodne, kad bi se limeni krovovi tih baraka tako usijali, da je bilo prosto nemoguće izdržati pod njima, iznijeli bi nas bolničari, dakako kad su bili dobro raspoloženi, pod sjenato drveće. Tu bi po čitave sate promatrali blistave kupole kijevskih crkvi, slušali njihova zvona, koja se čitav dan oglašivahu sad tu sad tamo svojim dosadnim gotovo pospanim zvucima. Nigdje se toliko na svijetu ne zvoni kao u Rusiji, a i nigdje na svijetu nema toliko crkvi kao tamo. Mjesto Koroče u kurskoj guberniji s petnaest tisuća žitelja ima preko četrdeset crkvi, dok je poslovično postalo za Moskvu, da imade »sorokasorok« — četrdeset puta četrdeset crkvi. Da, ruska crkva

umjela je tijesno svezati carsku moć s božanskom voljom... Daleko iza čitavoga mora od kupola i krovova blistahu se zlatni tornjevi i tornjići znamenite kijevske »lavre«. To je samostan prvog reda. Tu se čuvaju, rekoše nam, moći nekog velikog sveca, koje sve mogu.... I praznovjeran je ruski narod kao rijetko koji drugi. Naučili su ga tako, jer to pripada k apsolutizmu.

To nam dakle bijaše jedina razbibriga. Inače sprovođasmo dane i noći gotovo bez riječi čekajući od jednog povezivanja do drugog, od jednog mučenja do drugog. Hrana ne bijaše tu baš loša, no promjena bi bila katkad dobro došla. Ali otkuda? — Novaca malo ili ništa, a uzajmiti ni od koga...

U našoj petoj »palati« — dvorani — bilo nas je oko trideset svih mogućih narodnosti. Svih trideset »ležaščih« to jest takovih, koji se ne mogahu micati. Ob dan bilo nam je još nekako. Uvijek se našao netko, da ti štogod učini. Ali noću smo zlo prolazili. Premda bijahu određeni bolničari, koji su imali u određeno vrijeme prigledati, obično nijesu nikako dolazili do u jutro. Kad bismo se bili komegod pritužili, odgovorio bi nam, da imade daleko lošijih bolnica. I to bijaše istina. Liječnik, rodom Velikorus, čovjek vrlo prijazan, koji bi se katkad pojavio, uvjeravaše nas, da se tu ne da ništa pomoći, budući da u bolnici imade više stotina bolesnika, a u svemu samo dva liječnika, jedan »fjelčer« — liječnik pomagač bez teoretske spreme — i nekoliko sestara. Ove ruske sestre bijahu osposobljene bolničarke, koje izuzevši operacije obavljahu često najteže nadasve odgovorne poslove liječničke. Liječnici su tek operacije izvodili.

Bolničari bijahu većinom zarobljenici, kojima na čelu stajaše Rus »sanitar« s naslovom »starše« — stariji, pretpostavljeni. Ako si štagod trebao, imao si se obratiti na njega, koji je onda ostalima naređivao. Sam dakako nije obavljao nikakova posla. Ovakav »starše« bijaše uopće iza liječnika prvi, a obzirom na zaposlenosst najveći gospodin u bolnici Takav gospodin bijaše i naš »starše«, čovjek na oko vrlo strog gotovo opasan. ali srcem jamačno jedan od najboljih ljudi u Rusiji. Budući da je rijetko dolazio u »palatu«, morali smo sve svoje molbe tačno držati na pameti, da ih u zgodno vrijeme iznesemo.

— Starše! Mi imamo ušiju, — oglasi se netko kod vratiju opazivši sanitara, koji je kao obično bio zaposlen brojanjem gunjeva. U bolnici bi naime svaki čas štogod nestalo, a narednik bijaše za svaki komad odgovoran. Najvećma je morao paziti na gunjeve, jer ti su se dali dobro unovčiti..

— Starše, oprostite! Mi imamo ušiju, — ponovi jače isti bolesnik.

— Sej čas, sej čas! (ovaj čas, odmah) — šapnu narednik mahnuvši rukom u znak, da ga ne smeta u poslu. Došavši do drugih vrata palate okrene se i zapita: »Što bi Vi?«

— Uši, uši! Starše..., — čuo se isti glas.

— Nije moguće, — uzvrati narednik zijevnuvši.

— Jest, jest! potvrde ostali.

— Ničevo! — naljuti se čovjek. — Ne smijete biti tako osjetljivi.

— Dajte nam čistih košulja, — čuo se opet isti glas kod vrata.

— Budet, budet. Zavtra, posljezavtra, — završi narednik i pođe k vratima.

— Ali sigurno! — još će netko.

— Horošo! (dobro) — utješi ga starše, otvori vrata i izađe uz običajan pozdrav: »Do svidanija!« — Dakako o čistim košuljama ne bijaše ni govora.

Četiri ova izraza — sej čas — ničevo — budet — horošo — mogao si sto puta na dan čuti. To je najbolji znak duševnog raspoloženja ruskog čovjeka, koji je uvijek spreman na sporazum i pomirenje. I upravo u tom vječno pomirljivom raspoloženju leži slaba strana ruskoga značaja. Osim toga Rusi uvijek imadu dosta vremena, njima se nikada pravo ne žuri. Neizmjernost njihove »razbrosane« — razbacane — domovine, kako se oni rado izražavaju, u kojoj sunce gotovo i ne zalazi, kao da djeluje na njihovo duševno raspoloženje, njihovo shvaćanje, njihov nazor o životu. U njih se pojmovi o vremenu, prostoru i gibanju znatno razlikuju od istih pojmova kod drugih naroda, pogotovu nas malih. Vidi se to najbolje iz načina njihova izražavanja. Tako će na pr. za udaljenost, koja je po našem shvaćanju vrlo velika, reći, da je posve neznatna: »Ništa, malenkost, pet stotina vrsta.« — Ili: »Tako, tako, bit će oko dvadeset i četiri sata«. Što bi taj silni narod mogao s malo više otpornosti, dosljednosti i proračunivosti! —

— Svi zarobljenici imadu se otpremiti iz Kijeva. Tako je glasila jednoga dana zapovijed. Liječnik Velikorus tumačo nam je to tako, da vodstvo ruske vojske sprema ogromnu ofenzivu na centralne vlasti. Zato da će se povući do Kijeva, gdje će se čete pojačati, preinačiti, ratnim potrepštinama snabdjeti itd. itd., a onda... Da, to bijaše vruća, ali isprazna želja ruske inteligencije,

koja je u Nijemcima vidjela najveće neprijatelje ruskog naroda, a nije znala, da su joj saveznički Englezi, ako ne veći, a ono sigurno jednako veliki neprijatelji kao i Nijemci. Ruska inteligencija je zaboravljala, da su se ruska revolucionarna djela jednako tiskala u Engleskoj kao i u Njemačkoj kao i u Francuskoj. Ona tada još nije opazila, da njemački i engleski agenti ruju po Rusiji, jedni da zavade inteligenciju s narodom, drugi da uspiruju mržnju protiv dinastije i Nijemaca, s kojima je ova navodno simpatizirala. Ona, inteligencija, dala se zavoditi engleskim bataljunima, koji su putovali Rusijom. I napokon ona nije opazila, da engleska propaganda uspijeva kod nje, kod inteligencije, a njemačka kod naroda, kod radnika i seljaka; da Kerjenskoga trebaju Englezi, a Lenjina Nijemci, i da Englezi nikoga na svijetu ne drže ni svojim prijateljem ni neprijateljem, i da ne poznaju ni boga ni vraga, već da imadu jednu jedinu misao, jedno jedino božanstvo: suverenitet engleskoga naroda. Nijemci su mislili svladati Ruse i nadmudriti Engleze, ali su Englezi i nadmudrili i svladali jedne i druge. Najstrašnije pak kod toga prošla je Rusija, koja je jednima i drugima vjerovala.

Polovicom mjeseca rujna nalazili smo se mi »vojnoplenije« — zarobljenici — na kijevskom punktu. Bijaše to taman prostor određen za kojih stotinu ljudi. Zasad nas bijaše oko dva deset, pa je trebalo čekati, dok se skupi još osamdeset drugih zarobljenika. Šest dana smo ovdje odležali čekajući. Hranu nam davaše ukrajinski gospojinski crveni krst. Zato i bijaše hrana znatno bolja od one u državnoj bolnici. Osim propisne hrane donašahu nam ukrajinske (maloruske) gospoje voća i slatkiša, ali tako, da to nitko od vojne uprave nije smio opaziti.

— Sakrijte voće pod gunj, da tkogod od njih (Velikorusa) ne opazi... Ne smiju se zarobljenicima davati milodari... Mi smo Ukrajinke, i vi ste nam mili kao i naši. — Ovako bi govorile te gospođe žureći se, da ih tkogod ne zateče. Da, ukrajinska inteligencija mrzila je Velikoruse radi njihove bezobzirnosti u nacionalnom pogledu, što je dakako njihovim zajedničkim neprijateljima dobro došlo. Slobodna Ukrajina bijaše najveći ideal svakog Malorusa. Nasilna politika carskoga režima, čiji nosioci bijahu Velikorusi, omrazila je ove ne samo Malorusima i Fincima, već i Bjelorusima, koji su kasnije također tražili otcjepljenje. I tako je onaj brat, koji bijaše zvan, da veže braću između sebe, sijao razdor između njih upropašćujući tako zajedničku im domovinu.

Napokon se skupilo toliko bolesnika, te se mogaše složiti čitav »pojezd« — vlak —. Nitko nam nije znao kazati, hoćemo li u Moskvu, u Kursk ili kamo drugamo. Ovakovih tajni često nije nitko znao, pa ni oni, koji su za same prijevoze bili odgovorni. Nerijetko se desilo, da je vlak s ranjenicima putovao od grada do grada tako dugo, dok se konačno nije našlo mjesta za njih. Tako bijaše na primjer iz Kurska, gdje smo i mi bili poslije smješteni, otpremljen čitav vlak zarobljenika u Voronež. Za nekoliko se dana isti vlak s istim zarobljenicima vratio natrag, jer da u Voronežu nitko ni pojma nema o kakvom prijevozu i kad bi ih već htjeli tamo primiti, da nema mjesta...

U Kursku smo prošli tako reći sve bolnice. Najprije bijasmo smješteni u sedamdeset i petoj, zatim u osamdesetoj, onda u sedamdeset i osmoj i napokon u sedamdeset i petoj. Od ovih bolnica jedna bijaše smještena u bogoslovskom seminaru, još najbolja, druga u gimnazijskoj zgradi, treća u tvornici piva. Osim toga nalazila se u Kursku još jedna privremena vojnička bolnica u bivšoj carskoj palači. Ova potonja bijaše samo za ruske bolesnike. Mi ćemo se zaustaviti kod osamdesete bolnice u tvornici piva.

Naš »vosemdesjati hospitalj« nalazio se na obali riječice, koja teče pokraj grada Kurska. Bila je to zapuštena tvornica piva, koja više sjećaše svojom vanjštinom na ruševinu već na zgradu, u kojoj obitavahu ljudi, i to sami bolesnici i ranjenici.

Tri prostora bijahu određena za bolesnu i ranjenu momčad, i to u prizemlju, u prvom i drugom katu. U svemu bijaše nešto preko dvjesta kreveta, no to nije smetalo, da se smjesti u njih do trista bolesnika. A to je bilo samo tako moguće, da su od laglje bolesnih po trojica spavala na dva kreveta. Momci nijesu bili podijeljeni prema bolestima, već svi ležahu pomiješano bez obzira na bolest, ranjenici i bolesnici. Jedino za tifozne bijaše u dvorištu određena sobica nedaleko mrtvačnice, koja bijaše dobro posjećivana. I dva luđaka smo imali, koji se slobodno kretahu po bolnici. Nas, koji smo posljednji došli, smjestiše najprije u prizemlje, a poslije u drugom katu. Prostor bijaše doduše velik, ali prenapunjen i mračan, tako te se u prosincu i siječnju mjesecu ob dan ne mogaše čitati. Uzrok tome bijahu mali visoki prozorčići, koji su većinom bili polupani i papirom zalijepljeni. Jedina mala svjetiljka morala je za sve dostajati. Oko nje bi se sve skupilo, što mogaše hodati i gmizati, tako te za one, koji bijahu priko-

vani za krevet, ne bi preostao ni tračak svijetla. I ta i onako loša rasvjeta ne bi dulje trajala od dva do tri sata večerom. Svjetiljka bi naime sama dogorjela, a onda bi nastala potpuna tama.

Velika limena peć, od koje je odvodna cijev za dim izlazila kroz jedan od onih malih prozorčića, imađaše tu prednost, da bi se brzo dala ugrijati, ali bi se isto tako brzo i ohladila. Zrak u tom prostoru bijaše često neopisiv. Mnogo ljudi, od kojih je velika većina pušila, zračenje nemoguće, isparivanje bolesnika, smrad od gnojnih rana, koje se radi nestašice sredstava ne mogahu dnevno zavijati — sve to morali su ljudi, kojima je čist zrak bio najpreči, udisati mjesece i mjesece.

I inače o kakvoj higijeni bolničkoj ne bijaše ni govora. Našu »dvoranu« dijelila su od sobice za povezivanje vrata. Pred tim vratima, dakle s naše strane, nalazio se ogroman sanduk, u koji se bacahu stari gnojni zavoji i svakakvi drugi predmeti i otpaci. Taj sanduk bi se svaki drugi ili treći dan iznosio i ispraznio. Gamadi svake vrsti bijaše toliko, da je bilo nemoguće održati se čistim. Najgore prolažahu kod toga teško ranjeni, koji nijesu mogli sebi pomoći, tako te bi im se gamad zavukla pod zavoje, koji bi se istom svaki drugi ili treći dan skidali. Rublje bi se obično jedamput u mjesecu izmjenjivalo. Kome bi nečist dojadila, oprao bi košulju sebi sam, ako nije bio teže bolestan. I tako bijaše čitava naša »palata« danomice zavješena vlažnim na pola opranim rubljem. Kraj vratiju nalazila se čitava hrpa limenih tanjurića. Kad bi došao nov bolesnik, bolničar bi uzeo od te hrpe dva tanjurića, jedan bi stavio na stolić, a drugi pred krevet na pod...

Hrana se sastojaše u toj bolnici od kupusove čorbe, komadića neprobavljiva mesa ili suhe ribe i ruske tarane. Ova potonja dakako bez masti.

Hljeb crn i loše pečen. Ako uzmemo još u obzir način pripremanja i nečistoću kao i to, da se ta hrana ponavljala u mjesecu trideset odnosno trideset i jedan put, koje čudo, da su ljudi slabije građe kraj svojih rana i bolesti prije ili kasnije morali podleći. Rijetko bi bio prošao dan, kad ne bi barem jednoga iznijeli u ponjavu umotana kao mrtvaca iz naše bolnice, ili »kuće umiranja«, kako smo je obično nazivali. I doista bijaše ispravno primijetio netko, da bi nad vratima te kuće umiranja trebalo staviti: Lasciate ogni speranza...

Koliko bi se muka izmučilo u toj kući stradanja i patnje! Mladi jedan poručnik — u Rusiji se tada nije pravila razlika između časnika i običnoga vojnika — patio je za desetoricu drugih. Tane mu bilo probilo zglob u boku. Kad ga donesoše, bijaše još zdravih rumenih obraza, na kojima si mogao čitati sjetu i bol. Zglob se doskora upalio, a gnojenje se stalo širiti u trbušnu šupljinu. Čovjek ležaše nepomično kao saliven, jer bi mu svaka i najmanja kretnja prouzročila užasne boli. Nitko ga se nije smio ni dotaći, pa kad bi ga morali nositi na povezivanje, srsi bi te prolazili slušajući stenjanje i cvilenje nesretnog tog mladića. Čitav donji dio tijela bio mu se zagnojio. Od zdrava i jaka momka nasta za dva tjedna pravi pravcati kostur, koji pokrivaše smežurana požutjela koža. Bilo je to neposredno pretvaranje živoga organizma u trulež. Od kreveta tog patnika dolazaše zadah, kakav se osjeća kod otvaranja svježega groba. Bolničari bi karbolom polijevali pod oko toga živoga groba, no zadah rastvaranja osjećao se po čitavom prostoru. Dan prije smrti kazivaše u pero jedva čujnim glasom posljednje misli i pozdrave svojima u domovini. Groznica popuštaše — znak obamiranja. Zadnji dan htjedoše ga bolničari kao obično nositi na povezivanje, ali im liječnik dade znak rukom, da ne treba... Isti dan popodne je umro. Umro je nakon strašnih patnja, a da sebi, kao i toliki drugi, nije nikada postao svijesnim zašto. Kako neznatni se pričanjas no mi ostali s našim ranama i bolovima.

Tko da izbroji tolike teške slučajeve? Samo da spomenemo još jednog momka bosanca koji je nakon trinaestmjesečnog nepomičnog ležanja umro u oči našeg povratka u domovinu; ili onoga, koji se potrbuške ležeći gotovo tri mjeseca borio sa smrću; ili sve one, koji su doduše ostali na životu, ali bez nogu, bez ruku, bez vida, iznakažena lica itd.... Tko da ih izbroji?!

Dani prolažahu jednovito i tromo sa svojim vječno istim i dosadnim naličjem. Sva promjena ležaše u tome, da je danas jedan umro od rane, sutra od sušice, prekosutra od pošaline itd., ali uvijek ista smrt, iste boli, ista nestašica u svemu, ista pečal i ista težnja za oslobođenjem, za povratkom u domovinu. Godina dana bijaše prošla, godinu dana ni da bi jedne riječi od kuće... Napokon približavaše se dan oslobođenja.

Bilo je to u vrijeme, kad su bjesnili bojevi između Velikorusa i Ukrajinaca na međi kurske gubernije. Žitelji te gubernije naime dobrim su dijelom Malorusi, no Sovjetska se Rusija odlučno protivila tome, da grad Kursk s okolicom pripadne Ukrajini. I tako su se nedaleko Kurska vodili bojevi o posjed toga grada, koji je stanovništvom svojim, kako su Velikorusi tvrdili, više velikoru-

ski već ukrajinski. — Bilo je to u vrijeme, kad se odnošaji u samoj crvenoj armiji još ne bijahu sredili, kad je vojnik napustio frontu, kadgod mu se prohtjelo, kad se trgovalo sa strojnim puškama, kad je bolničar zapovijedao liječniku. Otkada se naime Kerjenskijeva građanska republika pretvorila bila — u mjesecu prosincu 1917. — u »Sovjet radničkih, vojničkih i seljačkih poslanika«, mnoge su gubernije igrale ulogu neke vrste samostalnih sovjeta, pa je trebalo još mnogo vremena, dok je crvena armija s mornarima na čelu uvela kakav takav red u taj kaos od sovjeta i sovjetića. Tako su mornari morali gdjekoji odio crvene armije oružjem prisiliti na pokornost. Tako se morala i posada od Kurska pokoriti pozivu mornara, koji joj se bijahu zagrozili opsadom navijestivši je s nekoliko šrapnela, od kojih se jedan bio rasprsnuo pred našom bolnicom. — Bilo je to u vrijeme uličnih bojeva i vječnoga puškaranja.

Nakon mnogog pripremanja i odgađanja napokon pristade Sovjet na prijedlog švedskog konzulata, da se sedamdeset i trojici invalida zarobljene neprijateljske momčadi dopusti povratak u domovinu — dne peti srpnja 1918.

Premda smo jedva dočekali taj dan, opet nam se teško bilo rastati s Rusijom, s domovinom najplemenitijeg, a možda upravo zato i najnesretnijeg naroda, s domovinom velikih neostvarivih ideja, s domovinom prave nepomućene čovječnosti i ljubavi, s domovinom Tolstoja i Dostojevskoga. Sve narodnosti od Hamburga do Carigrada bijahu zastupane u toj povorci od sedamdeset i tri sakata čovjeka, ali ne bijaše nijednoga među njima, u čijem oku nije zasjala suza kod posljednjih riječi dr. Nesterjenka, što ih je drhtavim glasom jedva izgovarao: »Pišite nam, pišite!«

Da, dobri su nam bili ti ruski ljudi. Brat bratu ne bi mogao bolji biti. Malo su nam doduše dali, malo pomogli — nije bilo ni moguće, takve su bile prilike —, ali su nam dali srce svoje, dali su nam ono, što nas je krijepilo u duševnom smislu. Dijelili su s nama i zlo i dobro. Gledajući nas, gdje patimo, i sami su patili, a radovali se, kad bi boli popustile. Da, prava slavenska ćud, slavenska i — ruska.

Naš vlak, u kojem bijahu svega četiri zdrava normalna čovjeka (dvojica kod stroja, vlakovođa i bolničar) bijaše stigao na granicu velikoruskoukrajinsku. Bojevi još uvijek trajahu. Približivši se na kilometar rojnoj pruzi, zaustavi nas oveći dio ruske momčadi. Kad su nas sve redom pretražili i uvjerili se, da ništa sa sobom nemamo, što bi bilo od vrijednosti, pustiše nas dalje. Vlak prelazaše pojas između obih rojnih pruga vrlo polaganim tempom. Došavši do protivničke linije, zaustavi nas opet patrula, ali sad ne više ruska, već njemačka. Nijemci se tada s Ukrajincima borahu protiv Velikorusa.

Još isti dan stigosmo oko jedanaest sati noću u Konotop, oveće trgovište, koje se nalazi na pruzi Moskva—Kijev. U Konotopu nitko živ nije ni pojma imao o kakvom sanitetskom vlaku s invalidima, koji se vraćaju iz Rusije. Čitavi dan ne bijasmo ništa okusili. Međutim brzojavi glavar postaje u obližnje selo, gdje se nalazila njemačka pomična bolnica, da su iz Rusije stigla sedamdeset i tri invalida, koje treba gdjegod smjestiti, budući da vlakovođa ruskog sanitetskog vlaka imade nalog, da ne smije dalje voziti od prve postaje iza granice i da se imade smjesta natrag vratiti.

Ne bijaše prošlo ni pola sata, kadno dojuri čitava povorka automobila... Oko dva sata iza ponoći bijasmo okupani, preobučeni, nasićeni i u krevete spremljeni... Neopisiv bijaše osjećaj čistoće, zasićenosti i udobnosti nakon godine dana teška stradanja. Njemački vojnički liječnik, čovjek brzih gotovo nervoznih kretnja, s hladnim izražajem na licu, bez riječi stupi sa svojim pisarom u sobu i jednim pogledom omjerivši čitavu družbu zapita prvoga:

— Vaše ime?... Odakle?... Ranjeni? —

Sjutradan u jutru donesoše nam naša već raskužena odijela, a popodne nas i opet u automobilima otpremiše na stanicu, gdje nas već čekaše vlak za Kijev... Da, takva je njemačka disciplina.

Iz Kijeva krenusmo put Cholma na galicijskoj granici, kamo stigosmo nakon četrnaestdnevnog putovanja. Tu nas razdijeliše prema zemljama i pokrajinama te nas nakon osamdnevne karantene poslaše u domovinu.

Već u Cholmu opazismo, da se mnogo toga bilo za našeg odsuća promijenilo, a pogotovu upadaše u oči, da se javno govorilo o lošem stanju austrijske vojske i države uopće. Temelji trule Monarhije bijahu u raspadanju. I doista tri mjeseca iza toga dođe željno očekivano oslobođenje. Da, oslobođenje u političkom smislu! Hoće li pak kadgod doći do pravog potpunog oslobođenja, koje je jedino dostojno čovječanstva — do oslobođenja srca i uma u čisto kulturnom smislu, kad se rod ljudski ne će više klati radi trica i sitnica, kao što su imena, grbovi i barjaci — tko to zna?!

KONAC.

LISTAK

STARIJI SLOVENAČKI LIKOVNI UMJETNICI.

U posljednjem broju »Umjetnosti« (br. 1. god. V.), dao sam pregled slovenačkog slikarstva između 17. i 19. vijeka, gdje sam ujedno konstatovao, da je bilo i Slovenaca majstora (u tehnici i boji), ali da u glavnom nema ništa u toj staroj umjetnosti individualno. Moja se tvrdnja temelji na tome, što sam kao slikar imao prilike osobno pregledati izložbu stare umjetnosti u Slovenaca, koja je bila priređena u Ljubljani g. 1922. To isto, na jedan drugi način, tvrdi i g. K. Strajnić u uvodu knjižice o T. Krizmanu (izdao Breyer 1916.), gdje veli za umjetnost Srba, Hrvata i Slovenaca, da je podražavala konzervativne uzore i da su slikarski radovi imali više obrtničko nego umjetničko obilježje. Kao najbolji primjer podražavača konzervatnih uzora navodi slovenačkog baroknog slikara Langusa Matevža, od Srba Todorovića Stevana, a od Hrvata Quiquereza. Iz te konstatacije, koja se približno slaže s onom, koju sam napisao u »Umjetnosti«, možemo zaključiti, da su gotovo svi naši stariji likovni umjetnici, koji se javljaju u glavnom krajem XVIII. vijeka, radili za zaradu i da su morali znati svoj zanat. Uzori su im bili ponajviše u vezi s austrijskom umjetnošću, zato se ne treba čuditi, da mogu na primjer slike slovenačkih slikara na prijelazu 18. vijeka (Leyer) imati sličnosti sa slikama srpskih slikara (Daniela, Avramovića i dr.), a da jedni druge nijesu poznavali, niti jedni na druge utjecali i to u nekoliko generacija. To dolazi otuda, da su i Srbi imali njemačke uzore odnosno školu, po kojoj se tjerao slikarski zanat. Zato mi i ne smijemo u tim majstorima, koji su savjesno radili crkvene slike, gledati s nekog visokog stanovišta, naročito umjetničkog, ne smijemo ih potcjenjivati, a ne smijemo ni pretjerivati njihove radnje i »izmišljati« koješta, na što oni pred par stoljeća nisu ni mislili. To spominjem zato, jer sam opazio, da se neki izvjesni pisci o slikarstvu bave takovim izmišljanjima, koja uostalom ne kažu ništa a niti koriste našoj umjetničkoj historiji. Prema tome nas se ne tiču one stvari, na koje nije umjetnik nikada pomišljao, već nas zanima rad umjetnika i njegov život, koji je bio usko vezan s takovim kruhoborskim radom. Kako većina tih umjetnika nije imala razvijenu nacionalnu svijest, to im se ne može u zaslugu pripisivati neka izvjesna »svojevrsna« misija, koju su oni u svojoj domovini izvršivali sa svojom umjetnošću i zato se ne treba čuditi, da su u Sloveniji uživali iste simpatije i strani majstori i da tu nije bilo razlikovanja, kao na pr. danas. Joh. Mart. Schmiedt iz Kremza, rodom Nijemac djeluje među slovenačkim slikarima, udomaćuje se, neki ga i oponašaju a bolji (Layer), i rade po njegovu kolorističkom receptu. Talijanski se uplivi opažaju u slikama 18. vijeka. Spomenuti nam je Jelovšeka, (1700.—1763.) koji rješava slike u duhu Murilla (u tom mu je i vrijednost), da se tehnički naoko približio tome velikanu. Dalje se redaju ovi slikari: Val. Metzinger (1702.—1759.) s dosta živim bojama, Fortuna Wergant; (Bergant (1720.—1769.) koji se bavio portretom; Anton Zebey, (Cebej 1750.—1774.), koji je ostavio kao najbolje svoje djelo »Uzašašće Marije«.

Bečku umjetnost zastupao je na početku Langus Matevž (1792.—1855.), koji je s nekih upravo Biedermeier slika skočio u barok, poslije studija u Italiji. U slikama nije imao nešto naročito, što mu neki pripisuju (Dr. Stelle), kao zaslugu za slovensku umjetnost osim što ga je nazvao historik Ilg »posljednjim baroknim slikarom u Austriji«.

Uz Langusa djeluje Mihael Stroj (1800.—1870.), crkveni slikar, koji radi slike velikih dimenzija a znao je i lijepo portretirati.

Drugi je Nijemac, koji je u Sloveniji djelovao i uzgajao smisao za krajolik, Fr. Kurz pl. Goldenstein (1807.—1878), Njemu se među prvima priključuje A. Karinger, koji se usavršava u Beču. Kao umjetnika predmoderne dobe slovenačke lik. umjetnosti treba spomenuti I. Wolfa. — Najznačajniji majstori pred konac 19. vijeka bili su braća Janez i Juraj Šubic, crkveni slikari romant.-nazarenskog smjera. Janez (rođ. 1884.) prvobitno je učio kod Wolfa, a onda u »academio delle belle arti« u Mlecima, gdje je učio i radio studirajući najviše Ticijana. U Rimu je izveo svoje najbolje djelo »Sv. Martina« za istoimenu crkvu. Prešavši u Beč, htjede se modernizirati Makartovom tehnikom u koloritu i nalazimo ga, da surađuje na svečanoj povorci carske 25-godišnjice. Šubic je našao i među braćom Česima posla kod dekoriranja »Nár. divadla«, sa svojim slikama »Pogibao«, »Otava«, »Žalov« iz Alšova ciklusa, a za crkvu sv. Volbenka, u Sloveniji, izradio je oko 5 slika. Postao je i profesorom u Njemačkoj, (Keiserslaufern, pri umjetničko-obrtničkom muzeju), na osnovu dviju natječajnih skica »Moć« i »Obilje«. Svoju želju, da se vrati u zavičaj izrazio je u slici »Carmolia« (vestibil ljublj. muzeja). On je i prvi slovenački umjetnik, koji je imao u svojim djelima umjetničkih kvaliteta u evropskom smislu.

M. D. Gjurić.

JEDAN NERJEŠIVI PROBLEM.

Za onaj rad, koji nazivamo »obrazovanje karaktera« svakako je prva i glavna podloga proces njegova postajanja pa stoga i pristaše čisto etičkog stanovišta moraju najprije razračunati s tim procesom. Iz njega naime mogu jedino upoznati uslove toga »obrazovanja«. I tu se dolazi do jednog žalosnog po etičke dogmatičare spoznanja, — da naime u tom cijelom procesu za pozitivni uspjeh toga obrazovanja direktnim »obrazovanjem — ostaje malo, — vrlo malo uslova!

Cijelo to obrazovanje stavlja se u zadaću direktnom uzgojnom radu i tu se redovno uzimaju osnovkom tome radu etičko-moralna načela, koja u istinu sadržaju tek naše želje i težnje, dakle svrhu toga obrazovnog rada. Dakako da tome trebaju i sredstva. A tih mi nemamo, jer ih svih ni ne znamo, a koja znamo, ne umijemo se, — ili pravo, reći — ne možemo se njima poslužiti, jer ne znamo svih

komponenata, koje sudjeluju kod upotrebe tih sredstava. A ako ih i znamo, — nije nam poznat način, kojim se moraju upotrijebiti, a najposlije, gdje i poznamo taj proces utjecaja, nemoćni smo poslužiti se njim, jer je izvan dosega naše snage. Psihološka nauka, koja u tom radu ima biti glavnom podlogom, kraj sveg svog dosadanjeg napredovanja, vrlo je oskudna i manjkava baš u toj svojoj strani. Njezin voluntaristički (voljni) dio još je gotovo sad jedino deskriptivan, a za ravnanje radnjama volje ne pruža nam psihologija gotovo ništa pozitivno, jer se volja pokreće — ne spoznajom, — kao što bi to mi htjeli — nego osjećajem, a taj je rezultat mnogih komponenata, koje saradjuju na nepoznati nam način i na koje mi ne možemo po svojoj volji i po izvjesnim receptima utjecati.

I stoga ostaju svi ti napuci i upute o »obrazovanju volje« lijepe, ali prazne riječi, jer nam kazuju samo, što mi hoćemo, a ništa konkretno, pozitivno, kako ćemo. To su prave »pobožne želje«.

Taj neuspjeh međutim ne može da skloni pristaše etičko-moralnog stanovišta u pitanju karaktera, da se okane jalova posla, pa da tu stvar prihvate sa pozitivne, konkretne strane, kakovu pruža nauka i iskustvo. I otud dolazi, da usprkos tome, što su nauka i skustvo ustanovile, da je »obrazovanje karaktera« samim uzgojem do danas neriješivi problem, i po uslovima svoje rješivosti vrlo bliz problemu »perpetuum mobila« ili »kvadratne kružnice« — ipak trajno izbijaju djela, koja hoće, da to riješe.

Pilarova knjiga je jedan pokušaj te vrste. Ma da je osnovana na širokoj podlozi filozofske sinteze, sva joj je tendencija uperena na stvaranje »karakterne ličnosti«. Za Gjalskovim vapajem Bogu: »Daj nam značajeva«! poveo se i pisac ove knjige i učinio ga ishodnom tačkom svoga raspravljanja. I odmah u početku naviješta put, kojim će potražiti stvaranje tih »značajeva« iz tog navještenja već se razabire, da će to biti dosadanji put po oblacima naših želja.

Kad neko u jednom naučnom, filozofski sintetičnom djelu naviješta »pokušaj teoretskom rješenju problema stvarnoga karaktera« i u to ime polazi tražiti način, kako ćemo doći do potpunih ljudi, do sređenih, izrađenih i snažnih pojedinaca, do značajeva« — onda to znači unapred diskreditirati cijeli svoj posao. I stoga sve, šta je pisac te knjige iznio kao materijal programatskog rada u tu svrhu, može u pojedinosti vrijediti kao analitička činjenica, no za sintezu, koju bi pisac htio iz tih činjenica sastaviti kao rješenje svog problema, manjka ono glavno, što nedostaje i svim dosadanjim pokušajima; — izravno namjerno stvaranje volje.

U cijelom tom obilnom materijalu somatičkog i psihičkog čovjeka, počevši od eugenetike pa do estetike ne nalazimo ama baš nigdje ni jedne pozitivne tačke o tom »stvaranju«.

Pisac je tu nanizao analize svih komponenata našeg individualnog i socijalnog života, nalazimo tu poglavlja iz psihologije, etike, sociologije, kulturne historije, estetike, etnografije, somatologije i higijene, sve preliveno filozofskom sintezom, — no sve je to uzaludna muka, kad ne nalazimo tu ono, što bi u toj njegovoj filozofskoj retorti imalo da stvori »karakterni ja«, — fali mu »totalizator« koji bi od svih tih kemikalija stvorio spoj, za kojim je pisac — alkemista — pošao. Nu što će nam sve te analize, sve to iznošenje činjenica i žalenje, što nije drukčije, no što jest, — kad osim toga ne nalazimo ni jednog uporišta, da iz tog stanja krenemo u ono željeno. Rado bismo čuli ma i jednog čitača ove knjige, koji bi mogao reći, da je proučivši sav njezin materijal, mogao ustvrditi, da se i jednu crticu bliže primakao ma i teoretskom riješenju toga problema. (Što se napose tiče »slavenstva« i »hrvatstva« to osim spominjanja tih imena, ne ima u cijelom tom raspravljanju ništa, što bi opravdavalo taj navještaj u naslovu). No neka se tješi i pisac ove knjige, da ga, što se uspjeha tiče, dosele u tom nije niko pretekao, a po svoj prilici i za dugo ne će. Sav dosadanji uzgojni i filozofsko-psihološki rad oko toga pitanja, vrti se samo oko konstatiranja i opisivanja pojava naše »slaboće« i nedostatnosti u snagi volje — no čim nekoji od njih pristupi sredstvima, da se toj nedostatnosti pomogne, — onda se javlja nemoć, koja se očituje u nekim sentimentalnim ideološkim jadikovkama nad »zapuštenom kulturom značaja i srca« i »prejakom kulturom uma«.

No na pitanje, kako da se to kultivira srce i značaj, ne nalazimo nigdje konkretnog odgovora, jer ono, što se u to ime daje, nijesu no lijepe, ali beskrajno puste i prazne fraze, koje nam za sam pozitivni rad ama baš ništa ne kazuju. Svi složno viču: »Uzgajaj više srce i značaj, negoli um«, ali niko ne kazuje, kako da to činimo. Svi upiru prstom u sadašnje nedostatke i osuđuju dosadanji postupak, no niko ne iznosi, što bi mjesto toga trebalo da se čini. A ta je pojava tako shvatljiva: Ne zvone, kao ni oni »seljani«, iz jednog samo razloga — jer nemaju zvonova, — ne iznose ništa novo, jer toga ne ima, niti može, da bude. Zar nije upravo naivno držati, da je kulturno ljudstvo nakon tisućgodišta svog kultiviranja — kad je našlo dosadanje putove i sredstva zato, — ostavilo po strani jedan uvjet svog napretka, koji mu je stajao na službu — a samo s toga, što je bilo nehajno za nj? I sad da treba samo upozorenja kakove »mudre« glave, koja će taj uvjet kao svoje otkriće (ili čak izum!) podati svijetu s usklikom: Evo, ovakav treba da budeš! A toga smo se naslušali dosta — no nijesmo čuli nikoga, koji bi ujedno rekao: »I zato treba da ovo radiš« i da se »ovo« ujedno i može na sam zahtjev raditi.

I kod tog cijelog sterilnog zapomaganja i rekriminacija najtragičnije je to, što se vika radi neuspjeha upravila na krivca na um i njegovo kultiviranje, koje da apsorbira sav rad oko etičke kulture čovjeka, a na račun obrazovanja čustva i volje. Time se pogađa jedini pozitivni faktor etičkog uzgoja, jer je umno prosvećivanje jedini mogući put, kojim se izvana unosi u čovjeka spoznaja dobra i zla. Čuvstvo pako, kao prirodna psihička pojava zastupa samo ono, što je u interesu individua i vrste, jer je po svojoj prirođenoj kakvoći posve po strani od naše etike, pa je tek umna spoznaja mora navraćati tim pravcem. Psihičke pak pojave našeg pokretanja i aktivnosti, koje nazivamo skupnim imenom volja, pokreću se (opet po svom prirodnom pozivu) za pobudama čustva, dakle osjećajem, a nerado slijede glas uma. Nije dakle neprijateljem i zaprekom etičkoj volji u obrazovanju karaktera taj toliko napadani »um«, nego baš »čustvo«, osjećaj, jer »volja« po svom prirodnom pozivu stoji u službi čustva, a ne uma. I samo onda, ako umu pođe za rukom svladati čustva ili ako se njegov glas ne protivi prirodnom osjećaju čustva, može i um da bude nekim sudionikom u upravljanju volje. A oba ta slučaja u praksi obrazovanja karaktera vrlo su sekundarne vrijednosti. Jer baš to »svladavanje čustva« umom, vrlo teško i malim postocima polazi za rukom, uspjeh je tako minimalan, da u cjelokupnom kontigentu vrlo malo broji.

Ako se pak zahtjev uma saglasava s prirodnim odzivom čustva, onda je rezultanta toga saglasnog upravljanja volje

po umu i čustvu sumnjive, a najviše put i nikakove etičke vrijednosti.

Razjasnit ćemo to primjerima.

Čovjek je stavljen pred dužnost, da izvrši jedno etičko »dobro« djelo.

Je li veća vjerojatnost, da će ga izvršiti onda, ako mu to djelo ne donaša nikakove ugodnosti ni koristi — već treba da ga izvršava radi samog pokoravanja etičkom zakonu — ili je ta vjerojatnost veća, ako to djelo donaša koristi i ugodnosti?

Mislim, da odgovor na to pitanje ne traži dugog kolebanja i da će svatko naći veću vjerojatnost u ovom posljednjem slučaju. No da »dobro« djelo u ovakovom slučaju nije u istinu i etičko, to je također neprijeporno, kao što bi uopće velika većina tih »dobrih« djela dobila posve drugu ocjenu, negoli je po vulgarnom sudu dobivaju, kad bi se u obzir uzeli pravi njezini motivi. Značajan je s te strane aforizam duhovitog La Rochefoucaulda, da bismo često morali pocrveniti nad našim najboljim djelima, kad bi svijet znao za istinske njegove pobude.

Ko će na oči tih pojava moći opravdano ostati kod tvrdnje, da im je razlog u nedostatnoj »kuluturi čustva i volje« i u prevelikoj »kulturi uma«? Ne mora li svakome biti jasno, da kad ne bi bilo kulture uma, bila bi moguća etička djela samo one druge kategorije, t. j. kad se vršenje djela ne bi protivilo našoj ugodnosti i koristi. Jer u slučajevima prve kategorije, gdje je djelo izvršeno i protiv našeg osjećaja ugodnosti i koristi — jest to samo zasluga uma, a njegova je snaga u tom vrlo ograničena, jer nije prirodno uvjetovana. To moraju konačno priznati i svi teoretičari u pitanju »obrazovanja volje«, tek da dosljedno obrane svoje stanovište, izmiču pravoj psihološkoj jezgri toga pitanja ili ga prešućivanjem mudro obilaze. Ni najsolidniji u tom pitanju Jules Payot nije u svom poznatom djelu »Uzgoj volje« mogao tome izmaći. Evo u potvrdu tome jedno samo značajno mjesto: U poglavlju o čustvenoj strani našeg psihičkog života priznaje nakon analize toga života i njegova utjecaja na volju, da se niko ne će moći oteti priznanju »da osjećajno stanje potpuno upravlja voljom«, te da je »na žalost našu moć nad čustvovanjem vrlo slaba«. Ovo svoje priznanje utvrđuje još elementarnom fiziološkom činjenicom o reagiranju našeg organizma na vanjske utjecaje ovako:

»Svaka vanjska, ma kojim putem došla pobuda, izaziva u biću, koje ju prima, neki odziv i to — dobro upamtimo — mišični odziv«. »To pak mišično uzbuđenje jest automatsko, ono se potpuno otelo utjecaju naše volje, a to je kobno po naše svladavanje sama sebe«.

Zanimljivo je, kako Payot i nakon ovog nevoljkog priznanja ne će da odustaje od svog »obrazovanja« volje, nego piše opsežno djelo o poslu, kojega nemoć već u početku sam možda i priznaje. Ne mogući naći direktnog puta sa razuma na volju, zove u pomoć čustvo i od njegove milosti traži snagu za izvedenje onoga, što bi htio. On se utiče umišljenoj snazi pobuđenoj asocijacijom predodžbi, koje su nekad bile spojene dotičnim čustvom t. j. on traži, da se za izvedbu nekog čina uobraženjem stavimo u ono čustvo, koje nas je obuzimalo, kad smo dotično djelo izvršili po samoj prirodnoj pobudi čustva. Tim umjetno izabranim čustvom, prenesenim na predmet našeg sadašnjeg pitanja, polučit ćemo snagu, da to htijenje izvršimo. Dakle prosto neko podražilo, surogat prirodnog pobuđenja, i na tako jadnom sredstvu da gradimo »obrazovanje karaktera«! Između toga podražila za »jakost volje« na oči njezine impotencije i onih u erotičkom životu, ima samo ta razlika, što se u »obrazovanju volje« podražuje potencija, koje nije nikad bilo, dok se u drugom slučaju radi o regeneraciji istrošene. I stoga ima u prvom slučaju još manje izgleda na uspjeh, negoli u drugom. A ovake vrsti »pozitivnih sredstava« za »uzgoj volje« svi su predlozi Payotove knjige, sva ta sredstva neko oružje u borbi protiv jakog neprijatelja — no cijela borba pokazuje, kako je to oružje nemoćno, akoprem se mora priznati, da je pisac sabrao sve, što se dalo sabrati u toj borbi. Konačni osjećaj je: Protivnik je nažalost — ostao pobijeđen!

Bolje sreće nije ostao ni pisac knjige, »Borba za vrijednost svoga ja«, a ne će biti niti je bio tkogod, tko se s te strane prihvati te stvari. Jer cijelo to upinjanje oko obrazovanja volje nekim određenim i nefaljenim utjecajima jest po svojim prilikama i uvjetima vrlo nalik na upinjanje muhe, koja hoće da pređe preko stakla. Kao što ona pred sobom vidi otvor i sve što se nalazi onkraj stakla, tako i ti »obrazovatelji« karaktera vide sve nedostatke u njem i znadu, što bi trebalo u njem ispraviti. No kao što ona muha ne vidi pred sobom stakla, tako ni ti »uzgojitelji karaktera« ne vide ili ne će da vide zapreke, koja bi im morala biti svjesna pred nosom, a ne da bude ono, što i staklo muhi. Pri toj cijeloj analogiji fatalno je za te »uzgojitelje«, što od muhe ne možemo tražiti, da si je svjesna svoje zapreke niti je možemo s njom upoznati, dok takovi »uzgojitelji« nijesu uvijek bez krivnje u takom svom radu. Ako ga vrše ne poznajući zapreka, onda nijesu dorasli obrađivanju takovih problema, ako ih pak poznaju, onda su ili sterilni ideolozi ili proračunani zavađači, bilo iz kakovih motiva.

A svako obmanjivanje i zavađanje u toj stvari, bilo svijesno ili nesvjesno, ne samo da nema nikakovih pozitivnih rezultata, nego su ti rezultati po našu socijalnu etiku i moralnu upravo nepovoljni. Oni podržavaju u socijalnom životu sve one etičko - moralne zastrane i krive sudove i zaključke, na kojima se stvorio naš socijalno-etički pesimizam, a u praksi se podržava hipokrizija morala, koja se onda žigoše kao »konvencionalne laži«.

A njima uzalud tražimo lijeka, i nad njima jadikujemo, dok ne obračunamo s onim, što je stvorilo laži.

Iz ovog zaključka izlazi daljnja tema, koja zahtijeva posebnu obradbu.

Lj. Dvorniković.

O FILMSKOJ UMJETNOSTI.

Živimo u doba, kad se o filmu, ili bolje, o onome umjetničkome u filmu, u velike stalo voditi računa. Ako promotrimo malko područje filma od njegova najprvoga početka — dok se još tako reći gegao na slabunjavim nogama — pa do njegova sadanjeg razvoja, onda se moramo čuditi, kako se hitro dovinuo ne samo do savršenijeg tehničkog umijeća, već kako je upravo punom snagom pokročio na pravo umjetničko polje. Bio je to mukotrpni put per aspera ad astra. Prvi počeci filmovanja nijesu zapravo bili ništa drugo, nego tapanje po tami. Film je od svoga postanka pa do danas proživljavao gotovo isti život, kao i sam čovjek, prošao je sve faze, počevši od one najprimitivnije, dok nije dospio do kulture, a time i do umjetnosti.

Kultura unapređuje svaku umjetnost, pa tako i filmsku, o kojoj se već danas može govoriti, jer ona i postoji.

Primitivni počeci filma bili su ovakvi: snimilo se, ili jasnije, fotografiralo se nekoliko scena iz kojega kazališnog komada — u svemu otprilike 100 matera duljine — ili omiljele koje opere, i dok se ta scena na platnu prikazivala, gramofon je davao dialoge i muziku te kazališne scene. To su bili počeci kinematografije, koja je onda — prije dva i tri decenija — cvala samo po cirkuskim šatorima, a najviše po vašarima, gdje se sakupljala obično masa svijeta, da vidi to čudo.

O bilo kakvim umjetničkim intencijama nije za ovakvog fotografiranja dakako bilo ni govora. To je zapravo bila roba, kao i svaka druga, s kojom se, budući da je bila nešto neobična, moglo dobro pazariti. Glumci, koji su radili za takve početne filmove, bili su honorirani upravo smiješno malenim svotama. I kad su nekoji trgovci poduzetnog duha vidjeli, kako ljudstvo grne u šatore, gdje se prikazuju »žive slike«, dali su se i oni na posao.

Ali naskoro se u tom pogledu desio preokret. Našli se ljudi, koji u filmu nijesu htjeli da gledaju samo sredstvo za punjenje džepa, nego su mu stali pridavati i neki viši smisao. Prave filmove u današnjem smislu počeli su da prave Francuzi Pathé i Gaumont, koji još i danas stoje na čelu francuskoj filmskoj umjetnosti. U Njemačkoj se prvi zainteresirao za takav film tvorničar Messter, a prvi »star« tvornice Messter bila je umiljata plavojka Henny Porten, koju bez sumnje poznaju naši čitaoci. Njezina sestra Roza pisala je već onda za film, te je specijalno za 17-godišnju Henny napisala sujet »Ljubavna sreća jedne sljepice« te ju odvela k Messteru. Ali taj gospodin je prasnuo u grohotan smijeh, kad je ugledao malu Henny u kratkoj suknjici. Zar ova? I što bi ona u opće bila u stanju da učini? No energična Roza nije htjela popustiti, dok Messter nije dopustio, da Henny odglumi ulogu sljepice. Messter je konačno privolio. Aranžirali su na brzu ruku pokusnu scenu i u prisuću svju tadanjih filmskih stručnjaka — nije ih još onda bilo baš mnogo u Berlinu — igrala je Henny Porten slijepu sirotu. Dojam je bio neobičan. Messter je odmah osjetio, da je ta djevojčica rođeni »filmski star«. Kad je film bio dovršen i razaslan pojedinim kinematografima, doživila je Henny Porten isti uspjeh. Tvrtku Messter obasipavali su pismima, da brzo opet iznese jedan film s tom lijepom plavom slijepicom. Ime Henny Portenove nije još za onda u filmu ni bilo spomenuto. Mester je tad pozvao Henny k sebi i ponudio joj stalan engagement i 220 maraka mjesečnog honorara. No Henny, koja — a s njom i njezini roditelji — nije baš živjela u sjajnim financijalnim prilikama, zabila je sebi u glavu, da ona mora zasluživati mjesečno 250 maraka. Tvrdoglava mala plavojka nije htjela popustiti i Messteru nije preostalo ništa drugo, nego da joj popusti i učini po volji.

Preko raznih eksperimenata — romantičnih pustolovina, ljubavnih doživljaja i drama, raznih senzacija, i t. d., — dospio je film do svoje današnje iskristalizirane forme, koja je usko spojena s umjetnošću. Pogledamo li i pratimo li samo repertoir naših vodećih kina u Zagrebu, možemo vidjeti, da se daju djela dublje i duboke vrijednosti, da se u film prenašaju kazališna djela! Prava literatura i veliki ljudi, geniji, ušli su u film preko razumnih režisera, koji su shvatili, da filmu, uz zabavnu notu moraju da dadu i prijeko potrebnu umjetničku notu, ako hoće da inteligenciju i literarne krugove zainteresiraju za film. Nekoji su režiseri počeli da prave čisto umjetničke filmove, tako zvane »Kammerspiel-Filme« — koje, kad ih je čovjek gledao, upravo je osjećao, da se duševno odmara i da ima nesmetani umjetnički užitak. Film je snažno pograbio u razne filozofske probleme, pa u historiju! Historia magistra vitae! I samo po ovim stvarima prave umjetničke vrijednosti zauzima film danas ono mjesto u svijetu, koje ga kao takva i ide. Štampa cijeloga svijeta potpomaže ga i otvara mu najpripravnije svoje stupce, a najveće kazališne umjetničke sile stavile se u službu filmske umjetnosti. Stvaraoci najkrasnijih pjesničkih djela i duševni velikani kao što su Ibsen, Strindberg, Tolstoj, Dostojevski, Shakespeare i mnogi drugi govore nam kroz slike filma o mučnim putevima ljudskog života. I ne samo da glumci, već i sami filmski fabrikanti zajedno sa režiserima nastoje svim silama, da svojim filmovima dadu umjetničku potpunost i zaobljenost.

Medju režisere, koji u svoja filmska djela ulijevaju fini umjetnički duh, spada Amerićanin, po svem svijetu poznati režiser, D. W. Griffith. Na svakoj njegovoj slici, koja je i pravo savršenstvo tehnike, te djeluje više kao umjetnička fotografija, nego li obična slika, vidi se, da ju je rukovodila duša umjetnika. U njega se ugledavaju i drugi režiseri, te danas možemo već reći, da svaki iole znatniji režiser, izradjuje danas vrijedna filmska djela, a tako zvane senzacije prepuštaju se onima, koji računaju baš sa najprimitivnijim instinktima mase.

Nema sumnje, da će ozbiljni režiseri u svom umjetničkom nastojanju uvijek nalaziti i naći oduševljenih prijatelja u literarnim krugovima i s njima živjeti u uskoj vezi. Jer samo tako će moći da nastave i da se održe na svom teškom putu filmske umjetnosti.

Mi ćemo naše čitače od vremena do vremena obavješćivati o umjetničkim tekovinama filma i uopće ih upoznati s pojedinim interesantnostima filma, filmskim novitetima u dalekom inozemstvu, atelierima, filmskim tvornicama u Americi, Danskoj, Francuskoj, Italiji i Njemačkoj, o životu filmskih umjetnika i o svemu ostalome, što se tiče filma i njegovih tvorevina.

M.

BILJEŠKE.

Repertoar Nar. Kazališta. Lipanj 11. Kosor: Požar strasti (4. put). — 12. Mozart: Don Giovanni (27. put. Gostovanje M. Vuškovića). — 13. Verdi: Aida (129. put. Gostovanje J. Ivony i S. Beline Skupiewskoga). — 14 Musorgski: Boris Godunov (31. put. Gostovanje Z. Zalewskoga i S. Beline Skupiewskoga). — 15. Gogolj: Revizor (63. put). — 16. Stravinski: Petruška i Balakirjev: Tamara (1. put. Gostovanje Margarete Froman). — 17. Popodne: Predstava učenika glumačke škole. — Uvečer: Čajkovski: Pikova dama (54. put. Gostovanje J. Ivony i S. Beline-Skupiewskoga).

NAŠIM PREDPLATNICIMA. Uslijed sve veće skupoće oko uredivanja, štampe i uprave lista bili smo prisiljeni od 1. VII. o. g. povisiti pretplatu barem za 5 dinara mjesečno. No budući da vrlo nerado stavljamo na svoje pretplatnike nove zahtjeve, predlažemo im drugi izlaz. List bi se mogao izdavati svakih 14 dana postao bi dakle polumjesečnik — u povećanom opsegu (32 stranice mjesto 20) uz dosadašnju cijenu. Mi ćemo se pokoriti želji naših pretplatnika, pa molimo da nas o tome izvijeste.

UPRAVA »VIJENCA«.

Izdavači i vlasnici: Dragutin Nemet i drugovi. **Tisak »Tipografije« d. d. Zagreb.**

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB.